

विषयसूचि

पेज नं.

प्राक्कथन
कार्यकारी सारांश

१. परिचय	१ - ८
१.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	१
१.२ ऐन र नियमको बन्दोवस्त	२
१.३ संस्थागत ढाँचा	३
१.४ विकेन्द्रीकरणका उपलब्धी एवं समस्याहरु	४
१.५ नेपालमा विकेन्द्रीकरणको समिक्षा	८
२. दातृसंस्थाका कार्यक्रमहरुको समिक्षा	९ - २०
२.१ सात दातृसंस्थाहरुले सहयोग गरेका विकेन्द्रीकरण कार्यक्रमहरु	९
यु.एन.डि.पी./पि.डि.डि.पी. - एल.जि.पी.	९
डानिडा/डासु	१०
यस.एन.भी./मेची	१०
जि.टि.जेड/यु.डि.एल.ई.	११
यस.डि.सी./नेपाल कानून समाज - काभ्रे	१२
केयर-नेपाल/वाजुरा	१३
यु.एन.सि.डि.एफ/स्थानीय विकास कोष	१३
२.२ सात वटा कार्यक्रमहरुको तुलना	१४
३. समिक्षाका निष्कर्ष एवं सिफारिसहरु	२१ - ३१
३.१ सरकारी नीति एवं रणनीतिक ढाँचा	२१
३.२ ऐन नियम सम्बन्धी बन्दोवस्त	२२
३.३ स्थानीय निकायको संरचना	२२
३.४ स्थानीय निकायको वित्तीय व्यवस्था	२२
३.५ कर्मचारी नियुक्तिमा अख्तियारको निक्षेपण	२४
३.६ समन्वय, योजना तर्जुमा र वार्ता	२४
३.७ सूचना प्रणाली	२५
३.८ पारदर्शिता र उत्तरदायित्व	२६
३.९ सुपरिवेक्षण, अनुगमन र मूल्याङ्कन	२६
३.१० स्थानीय निकायको क्षमता विकास	२७
३.११ योजना तर्जुमा र सेवा आपूर्तिमा नागरिक समाज र निजी क्षेत्रको सहभागिता	२७
३.१२ समता, सहभागिता र सशक्तिकरण	२७
३.१३ लैंगिक समता	२८
३.१४ गरीबी निवारण	२८
३.१५ ग्रामीण जनतालाई सेवा आपूर्ति	२९
३.१६ विकेन्द्रीकरणमा दातृसंस्थाको संलग्नता	२९
३.१७ तुरुन्तै थाल्नुपर्ने कामका तीन प्रमुख क्षेत्रहरु	३१
३.१८ विकेन्द्रीकरणको प्रगतिको लेखाजोखाका लागि प्रस्तावित सूचक प्रणाली	३१

प्रावकथन

श्री ५ को सरकार र दातृसंस्थाहरु दुवैले नेपालमा विकेन्द्रीकरण सुधार प्रकृयाको समिक्षा आवश्यक भएको ठानेकाले २०५६ सालमा यसको एउटा संयुक्त समिक्षा कार्य सम्पन्न भयो । यस पुस्तकले उक्त संयुक्त समिक्षाको मूल प्रतिवेदनका प्रमुख निक्यौल एवं सिफारिसहरुलाई छोटकरीमा प्रस्तुत गरेको छ ।

समिक्षा कार्यलाई आवश्यक मार्गदर्शन गर्नका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगका सदस्य, डा. जगदिश चन्द्र पोखरेलको अध्यक्षतामा एक निर्देशन समितिको गठन भयो । यस समितिमा स्थानीय निकायहरुका संघ महासंघहरुको तर्फबाट जि.वि.स. महासंघका अध्यक्ष श्री कृष्ण प्रसाद सापकोटा, स्थानीय विकास मंत्रालय, अर्थ मंत्रालय तथा चार वटा दातृसंस्थाहरु, संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम (यु.एन.डि.पी.), डेनिस अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहयोग (डानिडा), वेलायतको अन्तर्राष्ट्रिय विकास विभाग (डि.एफ.आइ.डि) र विश्व बैंकको पनि प्रतिनिधित्व थियो । समितिको सफल नेतृत्व एवं मार्गदर्शनका लागि समग्र निर्देशन समिति डा. पोखरेल प्रति आभार प्रकट गर्दछ ।

जि.वि.स. महासंघका कार्यकारी महासचिव डा. श्यामकृष्ण भूर्तेलले समिक्षा कार्यको लागि नियुक्त कार्यदलको नेतृत्व गर्नु भएको थियो । यस कार्यदलका अन्य सदस्यहरुमा जर्मन सहयोग नियोग (जि.डि.जेड) को यु.डि.एल.ई कार्यक्रमका श्री राम बहादुर क्षेत्री, स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठानका श्री उद्धव कोइराला, नेदरलैण्ड विकास संगठन (एस.एन.भी) का श्री हान्स भान रिन तथा श्री पूर्णमान शाक्य, डा. रविन्द्र शाक्य तथा डा. शाकेत विहारी ठाकुर हुनुहुन्थ्यो । समिक्षालाई अत्यन्त सफल एवं उपयोगी बनाउनमा सार्थक योगदान पु-याउनु हुने कार्यदलका सबै सदस्यहरुलाई निर्देशन समिति धन्यवाद दिन चाहन्छ ।

डेनमार्कको स्थानीय निकायहरुको राष्ट्रिय संगठन (नालाद) का सल्लाहकारहरु श्री होलार पिन्ट तथा श्री केनेथ क्रिस्टेन्थानले कार्यदलमा सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्नुका साथै समिक्षालाई अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भसित गांसन मद्दत पु-याउनु भएको थियो । समिक्षा कार्यमा उत्कृष्ट योगदानका लागि निर्देशन समिति उहाँहरुलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछ ।

समिक्षाको स्थलगत अध्ययनका क्रममा धेरै पर्यवेक्षकहरुको सहभागिता रहेको थियो । पर्यवेक्षण कार्यमा कञ्चनपुर जि.वि.स.का सभापति श्री ऋषिराज लुम्साली, भ्रपा जि.वि.स.का सभापति श्री अर्जुन राई, अछाम जि.वि.स.का सभापति श्री कृष्णप्रसाद जैशी, चितवन जि.वि.स.का पूर्व सभापति श्री कृष्णलाल सापकोटा, काठमाडौं जि.वि.स.का सभापति श्री सानु कृष्ण श्रेष्ठ, नेपाल नगरपालिका संघका कार्यकारी निर्देशक, श्री सुरेन्द्र पाठक, राष्ट्रिय गा.वि.स. महासंघ नेपालका कार्यकारी निर्देशक श्री खगेन्द्र अधिकारी, राष्ट्रिय योजना आयोग सुदूर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालयका कार्यवाहक निर्देशक श्री हरि प्रसाद ज्ञवाली, पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालयका कार्यकारी निर्देशक श्री विष्णु प्रसाद पांडे, पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालयका कार्यवाहक निर्देशक श्री चीज बहादुर वानिया, स्थानीय विकास मंत्रालय माध्यमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालयका निर्देशक श्री गोपाल मान श्रेष्ठ, पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालयका निर्देशक श्री चीज कुमार मित्र, श्री रामलाल श्रेष्ठ तथा राष्ट्रिय योजना आयोगका शाखा अधिकृत श्री चित्त बहादुर खडकाको सकृय सहभागिता रहेको थियो । स्थलगत अध्ययनका क्रममा उहाँहरुको बहुमूल्य सहयोगका लागि निर्देशन समिति समस्त पर्यवेक्षक महानुभावहरुलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ ।

समिक्षाका लागि छनौट गरिएका दातृसंस्थाका कार्यक्रमहरुको स्थलगत अध्ययन प्रयोजनका लागि कार्यदलले श्री ५ को सरकारका मंत्रालय, जि.वि.स., गा.वि.स. तथा दातृसंस्थाका पदाधिकारी एवं प्रतिनिधीहरूसंग व्यापक छलफल तथा सूचना संग्रह गरेको थियो । यी सबै अवसरहरुमा सहयोग एवं समर्थनका निमित्त निर्देशन समिति तनहुँ, इलाम, काभ्रे तथा वाजुरा जि.वि.स. तथा धरान एवं नेपालगञ्ज नगरपालिकाहरु प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछ ।

कार्यदलले तैयार गरेको समिक्षाको मस्यौदा प्रतिवेदनमा व्यापक छलफल गर्न काठमाडौंमा २०५७ साल भदौ १२ गतेका दिन विकेन्द्रीकरण संग सरोकार राख्ने सबैको सहभागिता रहेको एक राष्ट्रिय कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना गरिएको थियो । स्थानीय विकास मंत्रालयका राज्यमन्त्री, माननीय सुरेश मल्लले उक्त गोष्ठीको उदघाटन गर्नु भएको थियो भने राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्ष माननीय पृथ्वीराज लिगलले गोष्ठीको समापन गर्नुभएको थियो । राष्ट्रिय योजना आयोगका सदस्य एवं समिक्षा निर्देशन समितिका अध्यक्ष डा. जगदिश चन्द्र पोखरेलले गोष्ठीको उद्देश्य र उपलब्धी माथि प्रकाश पार्नु भएको थियो । त्यस्तै डा. मोहनमान सैजु, डा. बालगोपाल वैद्य, डा. रामप्रकाश यादव तथा श्री श्रीकृष्ण उपाध्यायले विभिन्न सत्रहरूको अध्यक्षता गर्नु भएको थियो । मूल प्रतिवेदनको सफल अन्तिम तैयारी कार्यमा उहाँ सबैहरूमा को विद्वत् विचार तथा बहुमूल्य अनुभवहरूको अत्यन्त ठूलो योगदान रह्यो । निर्देशन समिति गोष्ठीमा सकृय सहभागिता एवं उत्कृष्ट सहयोग पुः याउनु हुने सबै महानुभावहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछ ।

समिक्षा कार्यका लागि आवश्यक वित्तीय श्रोत जुटाउन तथा यसलाई सही अर्थमा एक संयुक्त प्रयासको उत्कृष्ट नमूनाका रूपमा स्थापित गराउनका निमित्त हामी समस्त दातृसंस्थाहरू प्रति आभार तथा धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं । जसरी श्री ५ को सरकार र दातृसंस्थाहरूले यस कार्यमा योगदान पुः याए, यो अन्य प्रयासहरूका लागि एक नमूना बन्न सक्दछ ।

थुप्रा एवं अत्यन्त छरिएर रहेका अध्ययन सामग्रीहरूलाई मूल प्रतिवेदनमा समेटने कार्य तथा यो पुस्तक (नीति दस्तावेज) को तैयारी-अनुवाद, संपादन एवं प्रकाशन कार्य एक अति कठिन एवं विषम काम थियो । यत्रो जिम्मेदारीको कामलाई सक्षमतापूर्वक निर्वाह गर्नुहुने जि.वि.स. महासंघका श्री मुरारि प्रसाद उपाध्याय, श्री हेमराज लामिछाने, श्री राजु श्रेष्ठ, श्री प्रवेश गुरुङ्ग र श्री दिनेश श्रेष्ठ तथा श्री स्टेफेन किलिङ प्रशंसाका पात्र हुनुहुन्छ । निर्देशन समिति यो प्रशंसनीय कार्यका लागि उहाँ सबैजनालाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछ ।

अन्त्यमा यस पुस्तकले श्री ५ को सरकार, दातृसंस्था, स्थानीय निकायहरूका संघ महासंघहरू, जि.वि.स., गा.वि.स. तथा नगरपालिकाहरूलाई नेपालमा विकेन्द्रीकरणको महत्वपूर्ण तथा जटिल प्रकृत्यामा मद्दत पुग्ने उपयुक्त नीति एवं कार्ययोजनाको निर्माण गर्न सघाउ पुः याउने छ भन्ने कुरामा हामी विश्वस्त छौं ।

निर्देशन समिति

श्री ५ को सरकार र दातृसंस्थाको नेपालमा विकेन्द्रीकरणबारे संयुक्त समिक्षा
२०५७ साल चैत्र २ गते ।

कार्यकारी सारांश

स्थानीय निकायसम्बन्धी वर्तमान संरचना वि.सं. २०४६ सालमा प्रजातन्त्रको पुनःस्थापना पछि खडा भएको हो । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ र नियमावली २०५६ ले विकेन्द्रीकरणलाई नयाँ गति प्रदान गरेको छ । नेपालमा विकेन्द्रीकरण शासन व्यवस्थालाई सुदृढ गर्ने अन्य पहलहरूलाई समेत यसले गतिलो वैधानिक मंच प्रदान गरेको छ ।

श्री ५ को सरकार तथा दातृ संस्थाहरू विकेन्द्रीकरणको कार्यान्वयनमा सफलताहरू प्राप्त भएको तथा यस अनुभवले महत्वपूर्ण पाठहरू पनि सिकाएको तथ्य प्रति सचेत छन् । यो साभा विचारका कारणनै नेपालमा विकेन्द्रीकरण प्रयासको एक संयुक्त समिक्षा गर्ने दुवै पक्षको समझदारी बन्यो ।

यो समिक्षा कार्य २०५७ साल वैशाख देखि भाद्र सम्म गरियो । निम्न प्रश्नहरूको जवाफ खोज्नु यसका मुख्य उद्देश्यहरू थिए : पहिलो, प्रभावकारी एवं सक्षम विकेन्द्रीकरण हासिल गर्ने लक्ष्य प्राप्तमा सरकार एवं दातृ संस्थाहरूको प्रयास कतिको सहयोगी छ ? दोस्रो, गरीबी निवारणका लागि विकेन्द्रीकरणको उपयोग तर्फ सरकार एवं दातृसंस्थाहरूको योगदान कतिको सकारात्मक छ ? तेस्रो, स्थानीय स्वायत्त शासनमा सामुदायिक परिचालन, सशक्तिकरण तथा नागरीक समाजको भूमिकालाई सम्बर्धन गर्ने तर्फ सरकार तथा दातृ संस्थाहरूको प्रयासले कतिको बल पुगेको छ ? तथा, चौथो, विकेन्द्रीकरण प्रकृत्याले अन्य कस्ता पाठहरू सिकाएको छ ? यो समिक्षा कार्यको निर्देशन गर्नका निम्ति राष्ट्रिय योजना आयोगका सदस्य, डा. जगदिश चन्द्र पोखरेलको अध्यक्षतामा श्री ५ को सरकार, दातृसंस्था तथा स्थानीय निकायका संघ महासंघहरूको प्रतिनिधित्व रहेको एक निर्देशन समितिको गठन भयो । समिक्षा अध्ययनका लागि यस समितिले दातृसंस्थाका सहयोग कार्यक्रमहरूका कर्मचारी तथा स्वदेशी एवं वाह्य परामर्शदाताहरू रहेको एक कार्यदललाई नियुक्त गः यो ।

यो समिक्षाका लागि नियुक्त कार्यदलले संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम (यु.एन.डि.पी.), संयुक्त राष्ट्र संघीय पूँजी विकास कोष (यु.एन.सि.डि.एफ), डेनिस अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहयोग (डानिडा), नेदरलैण्ड विकास संगठन (एस.एन.भि), जर्मन प्राविधिक सहयोग (जि.टि.जेड), स्वीस विकास तथा सहयोग नियोग (एस.डि.सी.) तथा केयर-नेपालका आयोजनाहरूको प्रकृत्या, उपलब्धी एवं समस्याहरूको समीक्षा गर्न कार्यक्रम भित्र परेका केही छानिएका जिल्ला तथा नगरपालिकाहरूको अध्ययन भ्रमण गरेको थियो । समिक्षाले दातृ संस्थाका कार्यक्रमहरूका उपलब्धि एवं कठिनाइहरूका सम्बन्धमा केही उपयोगी निष्कर्षहरू निकालेको छ । यसले कार्यक्रमहरूका वीचको समानता तथा भिन्नता, केही उत्साहप्रद नतिजाहरू तथा श्री ५ को सरकार, दातृसंस्था तथा अन्यहरूको विकेन्द्रीकरणको प्रभावकारी कार्यान्वयन प्रयासलाई छेक्ने विभिन्न प्रकृतिका थुप्रै समस्याहरूमाथि पनि प्रकाश पारेको छ । यी समिक्षाहरूका आधारमा सिफारिसहरू गरिएका छन् ।

कार्यदलले तैयार गरेको समिक्षाको मस्यौदा प्रतिवेदनमा व्यापक छलफल गर्न २०५७ साल भदौ १२ गतेका दिन काठमाडौंमा विकेन्द्रीकरणसंग सरोकार राख्ने सबैको सहभागिता रहेको एक कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना गरिएको थियो । कार्यशालाका महत्वपूर्ण सुझावहरूलाई कार्यदलले आफ्नो मूल प्रतिवेदनमा समावेश गः यो । समिक्षाका सिमा तथा अष्टयाराहरू पनि सो प्रतिवेदनमा सविस्तार उल्लेख गरिएका छन् ।

यो पुस्तक (नीति दस्तावेज) ले मूल प्रतिवेदनका प्रमुख निष्कर्ष एवं सिफारिसहरूलाई छोटकरीमा प्रस्तुत गरेको छ । प्रतिवेदनले सुझाएका सिफारिसहरू मध्ये निम्न तीन प्रमुख क्षेत्रहरू संग सम्बन्धित सिफारिसहरू यथासिघ्र लागु गरिहाल्नु पर्ने प्रकृतिका छन् ।

प्रमुख क्षेत्र नं १ : स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन लागु गर्नका लागि सरकारी रणनीति :

श्री ५ को सरकारलाई विकेन्द्रीकरण प्रकृत्यामा सुधारका लागि एउटा निश्चित समयवधि तोकिएको एउटा राष्ट्रिय कार्य योजनाको खाँचो छ । यस योजनाले कार्यक्रमहरूमा दोहरोपनाको स्थिति आउन नदिन सबै सरोकारवालाहरूलाई आ-आफ्ना कार्यक्रमहरूको वृहत्तर संयोजन गर्न मद्दत गर्दछ । यसले सबै सरोकारवालाहरूलाई विकेन्द्रीकरण सुधारको साभा लक्ष्य प्राप्तमा संगै मिलेर काम गर्न पनि सघाउँछ । समिक्षाका अन्य सिफारिसहरूलाई पनि यस योजनाले

समेट्दछ । यसले विकेन्द्रीकरण प्रकृयाको व्यवस्थापन, अनुगमन तथा समन्वयका लागि बहन गर्नुपर्ने स्पष्ट उत्तरदायित्वको किटान गर्दछ । यस्तो योजनाले निम्न कुराहरु कसरी गर्ने भन्ने बताउँछ ।

- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन संग वाभिएका विषयगत ऐनहरुका प्रावधानहरुको संशोधन गर्ने,
- काम र अधिकारमा दोहरोपना तथा स्थानीय निकायका निक्षेपित कार्यमा हस्तक्षेप हुन नदिन श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायका कार्यहरुको स्पष्ट सिमांकन गर्ने,
- स्थानीय निकायको वर्तमान संरचनाको समिक्षा गर्ने,
- विकेन्द्रीकृत वित्तीय प्रणालीको विकास गर्ने,
- राष्ट्रिय योजना आयोग, विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति, स्थानीय विकास मंत्रालय र सरकारका अरु निकायहरुसित यौगिक सम्बन्धको स्थापना गर्ने,
- गतिलो वित्तीय सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन प्रणालीको खाका तैयार गर्ने,
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि विषयगत मंत्रालयहरुसित सहयोग र साभेदारी बढाउने,
- श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायहरुका विच नियमित संवादको परिपाटी बनाउने,
- ऐनमा प्रावधान भएको स्थानीय सेवा व्यवस्था लागु गर्ने,
- विकेन्द्रीकृत स्थानीय शासन, वित्तीय एवं प्रशासनिक व्यवस्थापनमा स्थानीय निकायका प्रतिनिधीहरुको क्षमता बढाउने, तथा
- विकेन्द्रीकरण सम्बन्धी निर्णयहरुमा स्थानीय निकायहरुका संघ महासंघहरुलाई एक साभेदार तथा सरोकारवालाका रुपमा संलग्न गराउने ।

प्रमुख क्षेत्र नं २ : उपयुक्त स्थानीय निकाय वित्तीय प्रणाली :

प्रभावकारी विकेन्द्रीकरणका लागि वित्तीय विकेन्द्रीकरण एक पूर्वशर्त हो । वित्तीय विकेन्द्रीकरण सुधारका लागि निम्न प्रारम्भिक कदमहरु चाल्नु पर्ने सिफारिस गरिएको छ ।

- स्थानीय निकायका कामहरुको स्पष्ट किटान तथा लाग्ने खर्चको आंकलन
- स्थानीय निकायका आफ्ना आय तथा वित्तीय स्थितिको समिक्षा
- राष्ट्रिय बजेटमा स्थानीय निकायलाई छुट्टै याइने भागमा वृद्धि
- स्थानीय निकायको बजेट वर्गीकरण तथा लेखा सम्बन्धी एक राष्ट्रिय कार्य पद्धतिको सुधारिएको खाका
- स्थानीय एवं राष्ट्रिय तहमा स्थानीय निकायको वित्तीय “ डेटावेस ” को स्थापनाको तैयारी
- अनुदान, बजेट तथा सहायता प्रावधानका आधारमा वढि पारदर्शिता
- गरीब जिल्लाहरुलाई प्राप्त हुने श्रोत र साधनलाई बढाउने परिपाटीको विकास र
- स्थानीय निकायमा वित्तीय व्यवस्थापन, लेखा परिक्षण तथा आय वृद्धि गर्ने क्षमताको सुदृढिकरण

प्रमुख क्षेत्र नं ३ : दातृ संस्थाहरुको सहभागिताबारे सरकारी नीति :

प्रभावकारी विकेन्द्रीकरणका निमित्त दातृ संस्थाहरुको सहयोगलाई राम्ररी समन्वय गर्नु पर्ने हुन्छ । विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन योजना बनेको खण्डमा समन्वय गर्न सजीलो पर्छ (प्रमुख क्षेत्र नं. १) । यस बाहेक, निम्न कार्यहरुले दातृसंस्था सित समन्वय गर्न पनि थप सघाउ पुग्दछ ।

- दातृसंस्थाका कार्यक्रम सम्बन्धी प्रमुख विषयहरुमा श्री ५ को सरकार, दातृ संस्था तथा अन्य सरोकारवालाहरुका बीच छलफल गर्ने एक उपयुक्त मंच खडा गरिनु पर्दछ । यसका लागि कुनै एउटा राष्ट्रिय संस्थाको पहिचान गरी त्यसैको अगुवाईमा यी कार्यहरु अगाडि बढाइनु पर्दछ ।
- दातृ संस्था तथा अन्य साभेदारहरुले योगदान तथा अनुगमन गर्न सक्ने खास खास क्षेत्रको पहिचान गर्नु पर्दछ ।
- विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिलाई वढी कृयाशील बनाउन दातृसंस्था तथा अन्य सरोकारवालाहरुले यसलाई सुदृढ गर्न यथासंभव प्रयास गर्नु पर्दछ ।
- समिक्षाले आफ्नो निष्कर्षमा विकेन्द्रीकरण प्रकृयाको स्थिति एवं आवश्यकताको स्पष्ट पहिचान गर्ने काममा नीति निर्माता, विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति, दातृसंस्था तथा अन्य सरोकारवालाहरुलाई सघाउनका लागि एक “ विकेन्द्रीकरण सूचक मोडेल ” को विकास गर्ने सिफारिस गरेको छ । यस्तो “ मोडेल ” को आधारमा गरिने नियमित समिक्षाले आ-आफ्ना कार्ययोजनाका तैयार गर्नका लागि श्री ५ को सरकार, दातृसंस्था र अन्य सरोकारवालाहरुलाई आपसमा संचार बढाउन मद्दत पु- याउँदछ ।

! = !

P]ltxf]s

k[i7e"ld

केन्द्रबाट स्थानीय तहमा सरकारको विकेन्द्रीकरणले प्रजातान्त्रिकरण, समानता एवं विकासमा जनसहभागिताको प्रवर्धनका लागि ठूलो महत्व राख्दछ । वि.सं. २०२० को दशकमा जिल्ला, नगर एवं गाउँस्तरीय पञ्चायतहरूको स्थापना संगै नेपालमा विकेन्द्रीकृत शासनको क्रमबद्ध प्रयास शुरु भएको हो । यी पञ्चायतहरू नीति निर्माण गर्ने, कार्यक्रम चलाउने तथा कर उठाउने अधिकार प्राप्त निर्वाचित स्थानीय निकायहरू थिए ।

वि.सं. २०१७ देखि २०४६ सम्मको अवधिमा विकेन्द्रीकरण सम्बन्धी अनेक नीतिगत एवं प्रक्यागत विषयहरू उठे तर यी यसै अनुत्तरित रहे । स्थानीय निकायको भूमिका र कर्तव्य, स्थानीय निकाय र सरकारी विषयगत शाखाहरूका बीचको सम्बन्ध, सांसद र स्थानीय (निर्वाचित) नेतृत्वको भूमिका र कर्तव्यको स्पष्ट सीमांकन, स्थानीय तहमा सेवा आपूर्तिमा दोहोरोपना, स्थानीय निकायको स्वायत्तताको हद, जवाफदेही, पारदर्शीता तथा स्थानीय निकायको वित्तीय अधिकारको क्षेत्र, यी अनुत्तरित प्रमुख मुद्दाहरू थिए ।

वि.सं. २०४६ सालमा प्रजातन्त्रको पुनर्वहाली लगत्तै वि.सं. २०४७ सालमा नेपालको वर्तमान संविधान लागु भयो । संविधानको धारा २५ उपधारा ४ ले विकेन्द्रीकरणलाई राज्यको निर्देशक सिद्धान्त अन्तर्गत राखेको छ । यसमा “ समाजमा शान्ति र व्यवस्था कायम गरी मानव अधिकारहरूको संरक्षण र सम्बर्धन गर्दै सार्वजनिक हितको प्रवर्धन गर्ने र विकेन्द्रीकरणको माध्यमद्वारा जनतालाई शासनमा अधिकाधिक मात्रामा सम्मिलित हुने अवसर जुटाई प्रजातन्त्रका लाभहरूको उपभोग गर्न सक्ने व्यवस्था कायम गर्नु राज्यको प्रमुख दायित्व हुनेछ” भनिएको छ । तर यसले स्थानीय निकायको संरचना र भूमिकाको निर्धारण गरेको छैन । आठौँ र नवौँ योजनाले स्थानीय निकायलाई अधिकारको विस्तृत निक्षेपण र उपयुक्त सहयोग

व्यवस्थाका साथ साथै निजी क्षेत्र एवं नागरीक समाजलाई बढी भूमिकाको प्रस्ताव गरेको छ ।

वि.सं. २०४८ मा सरकारले गाउँ, नगरपालिका तथा जिल्ला निकायहरूको नाम यस अधिका पञ्चायतहरूको ठाउँमा गाउँ विकास समिति (गा.वि.स.), नगरपालिका तथा जिल्ला विकास समिति (जि.वि.स) रहने गरी छुट्टाछुट्टै ऐनहरू लागु गर्‍यो । यी ऐनहरूले स्थानीय निकायका सांगठनिक संरचना, निर्वाचन प्रक्या तथा काम कर्तव्यहरू तोके । यी कानूनी प्रावधान अन्तर्गत सोही वर्ष पहिलो स्थानीय निर्वाचन सम्पन्न भयो ।

नेपालमा विकेन्द्रीकृत शासन व्यवस्था विरोधी बलिया शक्तिहरू कृयाशील रहदै आएका छन् । केहि आलोचकहरू नेपालको एकल शासन व्यवस्थामा विकेन्द्रीकरणलाई राष्ट्रिय अखण्डताका लागि खतराका रूपमा हेर्ने गर्दछन् । अर्काथरि अल्पसंख्यक समूहहरूको आत्मनिर्णयको अधिकारलाई प्रवर्धन गर्दैछन् भने केहि सांसदहरू आ-आफ्ना निर्वाचन क्षेत्र भित्र आफुहरूलाई कार्यपालकीय अधिकारको निक्षेपण होस भन्ने चाहन्छन् । तर अधिकांश विकास विद तथा कार्यकर्ताहरू, स्थानीय निकाय, तथा नागरीक समाज संस्थाहरू शासनको अवशिष्ट सिद्धान्त र व्यवहार बमोजिम केन्द्रबाट स्थानीय निकायमा शासनको निक्षेपण हुनुपर्दछ भन्ने कुरामा सहमत छन् ।

वि.सं. २०५० को दशकका प्रारम्भिक वर्षहरूमा भर्खरै गठन भएका स्थानीय निकायका संघ महासंघहरू लगायत निक्षेपणका समर्थक समूहहरूले सरकार र राजनैतिक पार्टीहरू माथि विकेन्द्रीकरणको पक्षमा अनुकूल नीतिगत वातावरण बनाउने दिशा तर्फ पहल गर्न दबाव बढाउन थाले । यिनै प्रयासहरूको परिणामस्वरूप वि.सं. २०५३ सालमा सरकारले विकेन्द्रीकृत शासनका लागि नीतिगत सुझाव पेश गर्ने एक उच्चस्तरीय विकेन्द्रीकरण समन्वय समितिको गठन गर्‍यो । यसैको सिफारिसका आधारमा

सरकारले वि.सं. २०५५ सालमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन ल्यायो ।

**!=@
aGbf]j:t**

P]g

/

lgodsf]

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ र नियमावली २०५६ ले विकेन्द्रीकरणको विद्यमान कानूनी ढाँचाको निर्माण र यसमा सुधार गरेको छ । यस ऐनले नवौँ योजनामा प्रस्तावित स्थानीय निकायको योजना तर्जुमा, सेवा आपूर्ति तथा राजश्व

बढाउने जस्ता अधिकांश वुँदाहरूलाई समावेश गरेको छ । स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावलीले ऐनको कार्यान्वयनका लागि विस्तृत ढाँचा प्रदान गरेको छ । यस ऐनका महत्वपूर्ण सकारात्मक तत्वहरूलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका - १, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ का प्रमुख विशेषताहरू :

- यो विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्त एवं नीतिहरूको परिभाषा गर्ने एक संगठित ऐन हो ।
- यसले स्थानीय निकायहरूलाई फराकिलो विषयगत अधिकारको निक्षेपण गर्दछ ।
- यसले विकेन्द्रीकरण सम्बन्धी नीति, उद्देश्य एवं प्रावधानहरूको पालना भए नभएको अनुगमन गर्ने तथा पालना समेत गराउने एक प्रमुख अङ्गका रूपमा विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन एवं अनुगमन समितिको स्थापना गरेको छ ।
- यसले यस समितिका निर्देशनहरू लागु गराउने एक कार्य समितिको पनि स्थापना गरेको छ ।
- यसले स्थानीय निकाय वित्तीय आयोगको व्यवस्था गरेको छ ।
- यसले स्थानीय निकाय एवं श्री ५ को सरकार तथा स्थानीय निकायहरूका बीच राजस्वको बाँडफाँडका लागि प्रावधानहरू प्रदान गरेको छ ।
- यसले स्थानीय निकायमा २० प्रतिशत महिलाहरूका साथै सुविधाविहीन एवं उपेक्षित समूहहरूको प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरिदिएको छ ।
- यसले गाउँ, नगर तथा जिल्ला परिषद, विषयगत समिति तथा लेखा परिक्षण समितिहरूका माध्यमले स्थानीय निकायहरूलाई वढी उत्तरदायी एवं पारदर्शी बनाउने प्रावधान गरेको छ ।
- यसले स्थानीय निकायहरूको करलगाउने तथा सेवा शुल्क लिने अधिकारलाई बढाउनुका साथै प्राकृतिक श्रोत माथि स्थानीय निकायको केही अधिकार स्थापित गरेको छ ।
- यसले स्थानीय निकायले तलै देखि सहभागितात्मक योजना, आवधिक योजना तथा श्रोत नक्सा तयार गर्नुपर्ने कामलाई अनिवार्य गरिदिएको छ ।
- यसले स्थानीय निकायलाई वित्तीय श्रोत जुटाइ दिनुपर्नेकामलाई श्री ५ सरकारको अनिवार्य जिम्मेदारी बनाइदिएको छ ।
- यसले स्थानीय निकायको क्षमता वृद्धि गर्ने कामलाई विषयगत मंत्रालयको जिम्मेदारी ठहर गरेको छ ।
- यसले सरकारका विषयगत शाखा कार्यालयहरूको काम आफै गर्न जि.वि.स.हरूलाई विषयगत शाखाहरू खोल्ने अधिकार प्रदान गरेको छ ।
- यसले जि.वि.स.लाई आफ्नै पेशागत कर्मचारी भर्ना गर्ने अधिकार दिएको छ ।
- यस ऐनले स्थानीय निकायहरूका संघ महासंघहरूलाई स्वीकार गरेको छ तथा विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिमा यिनीहरूको प्रतिनिधित्वको प्रावधान गरेको छ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले श्री ५ को सरकारका काम कर्तव्यहरूलाई परिभाषित गरेको छ । श्री ५ को सरकार निम्न कार्यहरूका लागि जिम्मेदार छ ।

- विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति मार्फत विकेन्द्रीकरणका नीतिको कार्यान्वयन, समन्वय तथा अनुगमन गर्ने

- स्थानीय निकायहरूको अनुगमन एवं सुपरिवेक्षण गर्ने
- स्थानीय निकायको कार्यक्षमताको प्रवर्धन गर्ने
- स्थानीय निकायहरूलाई वित्तीय श्रोत एवं अनुदान उपलब्ध गराउनुका साथै यसका सचिवहरूको नियुक्ति गर्ने

- मंत्रालयहरूका विचको सम्पर्कलाई समन्वय गर्ने
- स्थानीय निकायको प्रशासनिक क्षेत्रको निर्धारण तथा स्थानीय निकायको वर्गीकरण गर्ने तथा
- स्थानीय निकायको निर्वाचन, निलंबन वा म्यादथप गर्ने

ऐनले प्रावधान गरेबमोजिम स्थानीय निकायहरू भने निम्न कार्यहरूका लागि जिम्मेदार छन् ।

- आफ्नै विषयगत इकाईहरू खडा गरी शिक्षा, स्वास्थ्य तथा कृषि जस्ता प्रायः सबै विषयगत सेवाहरू प्रदान गर्ने,
- दीर्घकालिक तथा अल्पकालिक स्थानीय नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरू तैयार गर्ने,
- कार्यक्रम योजना एवं सेवा आपूर्तिमा नागरीक समाज र निजी क्षेत्रसंग समन्वय तथा साभेदारी गर्ने, तथा
- स्थानीय करारोपण, शुल्क तथा अन्य उपायले राजश्व बढाउने ।

यस ऐन अन्तर्गत जि.वि.स.हरूलाई व्यापक अधिकार प्राप्त भएको छ । उदाहरणका लागि जि.वि.स.हरूले श्री ५ को सरकारका स्थानीय कार्यक्रमहरूमा भएका अनियमितता तथा असक्षमताको जाँच गर्नुका साथै आवश्यक कारवाही गर्ने सिफारिस गर्न सक्दछन् ।

तर, ऐनले स्थानीय निकायहरूलाई थुप्रै जिम्मेदारीहरू निक्षेपण गरेको भएपनि यी कार्य पुरा गर्न चाहिने आवश्यक संरचना प्रदान गर्न भने यो ऐन असफल रहेको छ ।

!=#

;+:yfut

9f“rf

स्थानीय निकाय

गाउँ तथा नगर तल्लो तह र जिल्ला माथिल्लो तह रहने गरी नेपालमा दुई तहका स्थानीय निकायहरू छन् । गाउँ तहका निकायलाई गाउँ विकास समिति (गा.वि.स.) भन्दछन् । नगरहरूमा नगरपालिकाको बन्दोबस्त गरिएको छ । जिल्ला तहका निकायलाई भने जिल्ला विकास समिति (जि.वि.स.) भनिन्छ । यी स्थानीय निर्वाचित निकायहरू हुन् । सबै गा.वि.स. हरूलाई नौ वडामा बाँडिएको हुन्छ । नगरपालिकाहरूको हकमा वडाहरूको न्यूनतम संख्या नौ रहेपनि अधिकतम संख्या भने किटान गरिएको छैन । वडाहरू स्थानीय शासनका सबैभन्दा साना निकाय हुन् । प्रत्येक जिल्ला नौ देखि सत्र इलाकाहरूमा बाडिएको हुन्छ । प्रत्येक इलाकामा गा.वि.स. तथा नगरपालिकाहरूको समूह हुन्छ ।

प्रत्येक वडामा पाँच सदस्यीय एक वडा समिति हुन्छ, जसमा कमसेकम एक महिलाको प्रतिनिधित्व हुने पर्दछ । गा.वि.स. एवं नगरपालिकाहरूले आफ्ना स्थानीय क्षेत्रका नियमित कृयाकलापहरूको संचालन गर्दछन् । गाउँ परिषद र नगर परिषदको बैठक वर्षमा दुई पटक वस्दछ, जस्तै आफ्ना गा.वि.स. वा नगरपालिकाको नीति, कार्यक्रम तथा बजेटको जाँचबुझ तथा अनुमोदन गर्दछ । गा.वि.स. अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, वडा सदस्यहरू तथा महिला एवं पिछडिएका वर्गहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने ६ जना मनोनित

सदस्यहरूबाट गाउँ परिषदको गठन हुन्छ । नगरपरिषदको गठन पनि यसरी नै हुन्छ तर मनोनित सदस्यहरूको अधिकतम संख्या भने २० हुन्छ । नेपालमा ३९९३ गा.वि.स., ५८ नगरपालिका र ७५ जि.वि.स.हरू छन् ।

गाउँ र नगरपरिषद जस्तै प्रत्येक जिल्लामा एक जिल्ला परिषद र एक कार्यकारिणी समिति (जि.वि.स.) हुन्छ । जिल्ला परिषदको बैठक पनि वर्षमा एकपटक वस्दछ । नगरपालिकाका मेयर तथा उपमेयर, गा.वि.स.का अध्यक्ष तथा उपाध्यक्ष, जि.वि.स.का सभापति, उपसभापति र सदस्यहरू, जिल्लाका सांसदहरू तथा ६ जना मनोनित सदस्यहरूबाट जिल्ला परिषदको गठन हुन्छ । गा.वि.स., नगरपालिकाका र जि.वि.स.मा पनि समाजका कमजोर वर्गको प्रतिनिधित्वको प्रावधान भएबमोजिम न्यूनतम एक जना महिला सहित थप ६ जना सदस्यहरू मनोनित गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । प्रत्येक स्थानीय निकायमा एक लेखा परिक्षण समिति सहित विषयगत समितिहरू गठन गर्ने प्रावधान छ । गा.वि.स. अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, मेयर, उपमेयर, वडाअध्यक्ष तथा सदस्यहरूको निर्वाचन वालिग मताधिकार अनुसार हुन्छ । गा.वि.स. तथा नगरपालिकाका निर्वाचित प्रतिनिधीहरूले आ-आफ्ना इलाका सदस्यहरूका साथै जि.वि.स.का पदाधिकारीहरूको चुनाव गर्दछन् ।

स्थानीय विकास मन्त्रालयले स्थानीय निकायहरूका सचिवहरूको नियुक्ति गर्दछ । मन्त्रालयले जि.वि.स.मा इन्जिनियर, योजना अधिकृत तथा लेखापाल जस्ता थप पेशागत कर्मचारीहरूपनि खटाउँदछ । स्थानीय निकायले तल्ला तहका कर्मचारीहरूमात्र भर्ना गर्दछ, तथापि केहि जि.वि.स.हरूले आफै पेशागत कर्मचारीहरू पनि भर्ना गर्न थालेका छन् ।

वित्तीय ढाँचा

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन र नियमावलीले स्थानीय निकायलाई जग्गा र सवारी कर जस्ता करलाउने अधिकार, सेवा शुल्क उठाउने, जग्गा रजिष्ट्रेशन दस्तुर उठाउने बन्, पर्यटन, जग्गा दर्ता र विद्युतबाट उठने सरकारी राजश्वमा हिस्सेदारी पाउने तथा प्राकृतिक श्रोतहरूको विक्री तथा ठेक्का पट्टा गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । तथापि, नेपाली विकेन्द्रीकरणका प्रयासहरू मध्ये वित्तीय ढाँचा माथि सबैभन्दा कम ध्यान दिइएको छ । श्री ५ को सरकारका शाखा कार्यालय तथा स्थानीय निकायका बीच अधिकारको दोहोरोपनाका कारण राजश्व क्षेत्र आजसम्म कमजोर रहेको छ । स्थानीय निकायलाई शिक्षा तथा प्राकृतिक श्रोतको व्यवस्थापन जस्ता स्थानीय सेवा प्रदान गर्ने जिम्मेवारी सुम्पिएपनि यसका लागि छुट्टयाइएको रकम शाखा कार्यालयहरूबाट खर्च हुने गर्दछ । स्थानीय निकायले सरकारी अनुदान पाउँछन् तर यो रकम उचित सेवा आपूर्तिको लागि अत्यन्त न्यून रहने गरेको छ । नेपालमा स्थानीय निकायहरूले राष्ट्रिय बजेटको चार प्रतिशत भन्दा पनि थोरै रकम पाउँछन् र यो अनुपात पनि घटदैछ ।

योजना ढाँचा

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन र नियमावलीले स्थानीय निकायले तल्लो तहदेखि शुरू गर्नुपर्ने योजना तर्जुमा प्रकृयाको व्यवस्था गरेको छ । यस बमोजिम स्थानीय आवश्यकताको पहिचान, प्राथमिकता निर्धारण, श्रोतको अनुमान तथा संभाव्यता अध्ययनहरू गर्नु पर्ने हुन्छ । जिल्ला स्तरको योजना प्रकृत्यामा मात्रै चौध वटा चरणहरू निर्धारण गरिएका छन् । गा.वि.स. र नगरपालिकाहरूलाई आफ्नै कोषबाट संचालन गर्ने कार्यक्रमहरूका लागि जिल्ला तहको स्वीकृति चाहिँदैन तर जिल्ला वा केन्द्रको सहायता चाहिँने कार्यक्रमहरू भने छलफल तथा प्राथमिकता निर्धारणका निमित्त इलाका तहमा पेश गर्नु पर्दछ । यसरी छनौट गरिएका कार्यक्रमहरू जिल्ला परिषदको स्वीकृति पाएपछि मात्र जि.वि.स.को योजनामा समावेश गरिन्छन् । श्री ५ को सरकारको सहायता आवश्यक पर्ने सबै कार्यक्रमहरू स्वीकृतिका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगमा पेश गर्नु पर्दछ । यसरी योजना आयोगले स्वीकृत गरेका कार्यक्रमहरूको बजेट सम्बन्धित मन्त्रालयले छुट्टयाउने गर्दछ । यो सम्पूर्ण योजना प्रकृत्याको प्रमुख कमजोरी भनेको योजना र बजेट बाँडफाँडमा स्थानीय निकाय

र श्री ५ को सरकार तथा स्थानीय निकायहरूकै विचमा सम्झौता र समन्वय प्रणाली नरहनु हो ।

गरीबी निवारण

नवौं योजनामा गरीबी निवारणलाई उच्च प्राथमिकता दिइएको छ । तर गरीबी निवारण र विकेन्द्रीकरण का विच कुनै स्पष्ट सम्बन्ध तैयार गरिएको छैन । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले “ स्थानीय निकायले यस्ता योजना, कार्यक्रम र श्रोतहरूलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ, जसले रोजगार प्रवर्धन, जनताको आय वृद्धि तथा गरीबी निवारणमा योगदान पुः याओस” भन्ने सुझावमात्र दिएको छ ।

स्थानीय निकायहरूलाई गरीबी निवारण संग सम्बन्धित मुद्दाहरूको थोरैमात्र ज्ञान छ र भएका केहि प्रयासहरू पनि केन्द्र र स्थानीय निकायहरूका बीचमा कमजोर संचार, समन्वय तथा आपसी छलफलको अभावका कारण अवरुद्ध भएका छन् । स्थानीय निकायहरूलाई आफैले गरीबी निवारण कार्यक्रम संचालन गर्न पर्याप्त रकम दिइएको छैन, त्यसमाथि श्री ५ को सरकारका स्थानीय स्तरमा चलाउने गरीबी निवारण कार्यक्रमहरू स्थानीय निकायको संरचना बाहिर संचालित हुने गर्दछन् । दातृ संस्थाहरूले सहयोग गरेका कार्यक्रमहरूमात्र स्थानीय निकाय मार्फत चलाइएका छन् ।

नागरीक समाज

स्थानीय निकायहरूलाई दातृसंस्थाहरूले सामाजिक परिचालन, सामुदायिक संगठन, श्रोत विकास, सामुदायिक बचत तथा ऋण कार्यक्रमहरूमा सहयोग पुः याइरहेका छन् । यस्ता कार्यक्रमहरूमा संलग्न स्थानीय निकायहरूको अब भने गरीबी तथा मानव संशाधन विकासका मुद्दाहरू प्रति सचेतता बढिरहेको देखिन थालेको छ । तर उनीहरूसंग प्रायः सामाजिक परिचालनको शिप तथा वित्तीय श्रोतको अभाव छ । यस्ता कठिनाइहरूलाई हटाउन नागरीक समाजले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछ ।

नवौं योजना तथा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले नागरीक समाजलाई सामाजिक परिवर्तनको एक महत्वपूर्ण अगुवा तथा सेवा आपूर्तिकर्ताका रूपमा स्वीकार गरेको छ । नेपालमा नागरीक समाज भनेको उपभोक्तासमुह, सामुदायिक संगठन, गै.स.स. तथा पेशागत संघ तथा संगठनहरू हुन् । स्थानीय निकायका संघ/महासंघहरू अर्को थरिका नागरीक समाज संगठनहरू हुन् । यी संगठनहरूको स्थापना वि.सं. २०५० को दशकको शुरुमा भयो । जि.वि.स.महासंघ, नगरपालिका संघ तथा गा.वि.स. महासंघ यस्ता संगठन भित्र पर्दछन् । यी संगठनहरूले स्थानीय निकाय सम्बन्धी कानूनी ढाँचामा सुधारका लागि महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । स्थानीय निकाय र

नागरीक समाजका विचको साभेदारीका संभावना एवं

समस्याहरु अव राम्ररी बुझिन थालेको छ ।

!=\$ ljs]Gb | Ls/Ofsf pknIAw Pj+ ;d:ofx?

सरकारी नीतिहरुले विकेन्द्रीकरणको संस्थागत विकासलाई समर्थन गर्दछन् । तर संवैधानिक प्रावधानको अभावमा नेपालको स्थानीय स्वायत्त शासन प्रणाली सरकारी हचुवा निर्णय र संसदीय समीकरणमा आउने परिवर्तनको कोपभाजन हुने खतराबाट मुक्त छैन । कामकर्तव्यमा दोहोरोपना, विवादको छिनोफानो र सहमतिमा पुग्ने मंचको स्पष्ट अभाव, योजनागत कमजोरीहरु, गरीबी निवारणमा सिमित प्रगति तथा नागरीक समाजको अपर्याप्त संलग्नता लगायतका यी सबै कारक तत्वहरुले विकेन्द्रीकरण तर्फको प्रगतिलाई अवरुद्ध गरेका छन् ।

स्थानीय जनताका साथै स्थानीय प्रतिनिधीहरुको स्थानीय निकायको काम कर्तव्यबारे सिमित ज्ञान र चेतनाले गर्दा पनि विकेन्द्रीकरण सुधार प्रकृया अवरुद्ध हुन पुगेको हो । श्री ५ को सरकारबाटै स्थानीय सेवा प्राप्त गरिरहेका अधिकांश स्थानीय जनताले स्थानीय निकायको नयाँ भूमिका अभै बुझिसकेका छैनन् । नवौँ योजना तथा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनका प्रावधानहरुबाट निर्मित निम्न सूचकहरुका आधारमा गरिएको निम्न कार्य समिक्षाले यस दिशातर्फ मिश्रित उपलब्धी मात्रै हासिल भएको देखाउँछ (तालिका २) ।

तालिका २, विकेन्द्रीकरणका उपलब्धी एवं समस्याहरु

नीतिगत क्षेत्र	उपलब्धी	समस्याहरु
विकेन्द्रीकरण नीति एवं रणनीति	<ul style="list-style-type: none"> - सकारात्मक नीतिगत ढाँचा निर्मित - नीतिगत छलफलमा स्थानीय निकायको सहभागिताको समर्थन 	<ul style="list-style-type: none"> - रणनीतिक ढाँचा र समय किटान गरिएको कार्य योजना छैन । - विकेन्द्रीकरण ढाँचा विषयगत कार्यप्रणालीमा अति निर्भर छ । - नीति एवं व्यवहार बीच थुप्रै विसंगतिहरु छन्
कानून नियमको बन्दोबस्त	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन र नियमावलीले कानूनी एवं संचालन ढाँचा प्रदान गर्दछन् - स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावलीका केही अंशहरुको स्थानीय निकायहरुका संघ महासंघहरुको अनुरोधमा संशोधन भएको छ 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन संग विभिन्न विषयगत ऐनहरु बाभुदछन् । जि.वि.स. महासंघले यस मुद्दामाथि अध्ययन सम्पन्न गरी ऐनहरुमा संशोधनका निमित्त श्री ५ को सरकारलाई आवश्यक सिफारिस पनि पेश गरिसकेको छ । - केही स्थानीय स्वायत्त शासन नियमहरु यसैको ऐन संग बाभुदछन् । - स्थानीय निकाय र विषयगत शाखाहरुका अधिकारहरुका बीच दोहोरोपना छ । - स्थानीय विकास मंत्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोग लगायत सबैजसा मंत्रालयहरुबाट स्थानीय निकायका अधिकारहरुलाई निष्तेज गरिएको छ । - मंत्रालयहरुका बीच समन्वयको अभाव छ ।

<p>स्थानीय निकायको वित्तीय श्रोतको आधार</p>	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले स्थानीय निकायहरूलाई थप कर लाउने तथा सेवाशुल्क उठाउने अधिकार दिएको छ । - श्री ५ को सरकारसंग राजश्वको बाँडफाँड र हिस्सेदारी गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । - वित्तीय विकेन्द्रीकरणका लागि आवश्यक नीतिगत ढाँचाको मूल्याङ्कन र सिफारिस गर्न स्थानीय निकाय वित्तीय आयोगको गठन भएको छ । 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय निकायको लागि स्पष्ट वित्तीय ढाँचाको अभाव छ । - पेश भएका आवश्यक नीतिगत सिफारिसहरू लागु गरिएका छैनन् । - स्थानीय निकायका काम र वित्तीय आधार विच संतुलन छैन । - स्थानीय निकायको साभ्भा बजेट निर्माण ढाँचा बनाउनु बाँकी छ । - श्रोतहरूको केन्द्रीय बाँडफाँड स्थानीय योजनाको प्राथमिकता बाहिर पर्नेगर्दछन् । - स्थानीय निकायको श्रोतको आधार बढाउने सिफारिसहरू लागु गरिएका छैनन् । - स्थानीय निकायलाई थोरै आम्दानी हुने क्षेत्रको राजश्वमा हिस्सेदारी दिइएको छ । - ऐनले प्रावधान गरेको वन, खानी, पर्यटन, विद्युत जस्ता वढी आम्दानी हुने क्षेत्रमा राजश्वको हिस्सेदारी गर्ने बन्दोबस्त अझै लागु गरिएको छैन । - स्थानीय निकायको वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली कमजोर छ । - श्रोत परिचालनमा स्थानीय निकायको क्षमता वृद्धिका लागि कुनै प्रवर्धनको व्यवस्था छैन । - कर उठाउने विषयमा स्थानीय निकायमा प्रतिवद्धताको अभाव छ । कर उठाउनका लागि स्थानीय निकायमा “ डेटावेस” को अभाव छ । - स्थानीय निकायहरूका विच राजश्वको हिस्सेदारी लागु गरिएको पनि प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।
<p>अनुदान व्यवस्था, कार्यक्रम सहयोग र अनुदान</p>	<ul style="list-style-type: none"> - गा.वि.स.लाई दिइने अनुदान बढाएर ५ लाख रुपैया पुऱ्याइएको छ । - स्थानीय निकायले पाउने अनुदान सरकारको जिम्मेदारी भएको छ । - जि.वि.स.ले पाउने कार्यक्रम अनुदानलाई बढाइएको छ । 	<ul style="list-style-type: none"> - राष्ट्रिय बजेटमा स्थानीय निकायको हिस्सेदारी घटदैछ । - अनुदानको कुनै वस्तुनिष्ठ आधार छैन । - सर्शत अनुदानको मात्रा अनिश्चित छ । - कार्यक्रममा दिइने सहायता हचुवाका भरमा गरिन्छ ।
<p>समता र स्थानीय निकायका बीच अनुदानको समानीकरण</p>	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय निकायको वर्गीकरणको आधार तैयार गरिएको छ । - नीतिगत सुभावाका निम्ति स्थानीय निकाय वित्तीय आयोगको गठन गरिएको छ । - स्थानीय निकायलाई थप वित्तीय सहायता प्रदान गर्ने आधारहरूको निर्धारण भएको छ 	<ul style="list-style-type: none"> - यस सम्बन्धी सबै पक्षहरू अझै लागु गर्न बाँकी नै छ ।
<p>स्थानीय निकायको क्षमता वृद्धि र कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन सम्बन्धी स्वायत्तता</p>	<ul style="list-style-type: none"> - सबै मंत्रालयहरूमा लागु हुने गरी स्थानीय निकायको क्षमता वृद्धि सरकारको दायित्वका रुपमा परिभाषित - स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले स्थानीय निकाय सेवा सम्बन्धी छुट्टै ऐनको आवश्यकतालाई स्वीकारेको छ । - सरकारी कर्मचारीहरूलाई स्थानीय निकायको सेवामा प्रवेश गर्ने प्रावधान बनाइएको छ । - स्थानीय निकायका कार्यक्रमहरूमा सघाउन सरकारी कर्मचारीहरूलाई काजमा खटाउने प्रावधान गरिएको छ । - जि.वि.स.लाई आफ्नै विषयगत शाखा खोल्ने अनुमति दिइएको छ । - जि.वि.स.लाई पेशागत कर्मचारी भर्ना गर्ने अनुमति दिइएको छ । - स्थानीय निकायको क्षमता वृद्धि कार्यक्रमलाई दातृ संस्थाहरूले सघाएका छन् । 	<ul style="list-style-type: none"> - समग्र नीतिगत ढाँचा, लक्ष्मुखी रणनीति तथा निश्चित समय तोकिएको स्थानीय निकायको क्षमता वृद्धि र कर्मचारी व्यवस्थापन नीतिको अभाव छ । - श्री ५ को सरकारबाट खटिएर आएका स्थानीय निकायका सचिवहरूको दोहरो जवाफदेहीता छ ।

<p>योजना प्रकृया</p>	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय निकायले तलैदेखि थाल्ने सहभागितात्मक योजना प्रकृत्यालाई कानून सम्मत बनाइएको छ । - सबै स्थानीय निकायहरूले आवधिक योजना तैयार गर्नु पर्ने कानूनी प्रावधान छ । - स्थानीय योजना निर्माणमा सबै सरोकारवालाहरूसित समन्वयको सिफारिस गरिएको छ । 	<ul style="list-style-type: none"> - सहभागितात्मक योजना प्रकृत्यालाई संस्थागत गर्ने प्रतिवद्धता र संरचना अपर्याप्त छ । स्थानीय निकायको भूमिका र जिम्मेवारी सम्बन्धमा जनचेतनाको अभाव छ । - सांसद र स्थानीय प्रतिनिधी तथा स्थानीय निकाय र श्री ५ को सरकारका शाखा कार्यालयहरू बीच काममा दोहोरोपना छ । - सबै तहमा कमजोर समन्वयको स्थिति छ । - सहभागितात्मक प्रकृया प्राय : अपनाइदैन । - अपर्याप्त सूचनाका कारण योजना हरूको तर्जुमा राम्ररी हुदैन । - योजना कार्यान्वयनको अनुगमन कमजोर रहने गर्दछ ।
<p>अनुगमन तथा मूल्याङ्कन</p>	<ul style="list-style-type: none"> - विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति र कार्य समितिको प्रावधान गरिएको छ । - अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई स्थानीय विकास मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोगका कृयाकलापको एक अंगका रूपमा राखिएको छ । - जि.वि.स.ले गा.वि.स. र नगरपालिकाका कार्यहरूको अनुगमन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । 	<ul style="list-style-type: none"> - विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिको बैठक गठन भएको २ वर्षको अवधिमा एक पटक मात्रै बस्यो । - स्थानीय विकास मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोगका अनुगमन एवं मूल्याङ्कन कार्य कमजोर छन् । - जि.वि.स.को अनुगमन कमजोर छ ।
<p>श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकाय बीचका विवाद समाधान गर्ने प्रणाली</p>	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय निकायका संघ महासंघहरूलाई विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति र स्थानीय निकाय वित्तीय आयोगमा प्रतिनिधित्व गराइएको छ । - नीतिगत प्रश्नहरूमा स्थानीय निकायका संघ महासंघहरूसित संवादको क्रम बढेको छ । - स्थानीय निकायको अनुरोधमा स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावलीका केही भागहरूको संशोधन भएको छ । - जि.वि.स.लाई विषयगत कार्यक्रम एवं बजेट बारे सम्बन्धित मन्त्रालयसित छलफल गर्ने अनुमति दिइएको छ । 	<ul style="list-style-type: none"> - श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकाय बीच समन्वय तथा सम्झौताको व्यवस्था अपर्याप्त छ । राष्ट्रिय योजना आयोग एक सल्लाहदिने निकाय हो भने स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई मन्त्रालयहरूका बीच मध्यस्थता गर्ने हैसियत दिइएको छैन । - स्थानीय निकायका संघ महासंघ सितको संवाद प्रभावकारी छैन । - कार्यक्रम तथा बजेट बारे जि.वि.स.को मन्त्रालयसंगको संवाद शुरु भएकै छैन । - शाखा कार्यालयहरूले स्थानीय निकायको प्राथमिकता भन्दा श्री ५ को सरकारका प्राथमिकतालाईनै पछ्याउने गर्दछन् ।
<p>महिला तथा पिछडिएका वर्ग लगायतका कमजोर समूहहरूको पहुँच</p>	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय निकायमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व तथा थप महिला एवं पिछडिएका वर्गका प्रतिनिधीहरूको मनोनयनको प्रावधानले यिनीहरूको प्रतिनिधित्व लाई सुनिश्चित गरेको छ । - महिला तथा पिछडिएका वर्गको भलाई हुने कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिने प्रावधान गरिएको छ । 	<ul style="list-style-type: none"> - अधिसंख्य स्थानीय निकायमा सम्पन्न एवं शक्तिशाली वर्गको वर्चस्व छ । - महिला तथा पिछडिएका वर्गको सहभागिताका लागि प्रभावकारी कार्ययोजनाको विकास भएको छैन । - स्थानीय निकायमा महिला सहभागिता कमजोर छ । - महिला तथा पिछडिएका वर्गका लागि श्रोतको बाँडफाँड र कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारणमा भएको कानूनी प्रावधानलाई स्थानीय निकायहरूले व्यवहारमा उतारेका छैनन् ।
<p>जवाफदेही र पारदर्शिता</p>	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय निकायमा परिषदहरू सम्बन्धी प्रावधान बनेको छ । - आन्तरिक तथा अन्तिम लेखा परिक्षणको प्रावधानलाई अनिवार्य बनाइएको छ । - स्थानीय निकायका पदाधिकारीहरूले आफ्ना सम्पत्ति विवरण सार्वजनिक गर्नु पर्ने भएको छ । - विस्तृत योजना र वित्तीय व्यवस्थापन प्रकृया तथा सूचना खुला गर्नुपर्ने कुराहरूलाई कानूनी प्रावधानका रूपमा तोकिएको छ । 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय निकायको जवाफदेही र पारदर्शिताको मूल्याङ्कन गर्ने प्रभावकारी प्रणालीको निर्माण गर्नु बाँकी नै छ । - वित्तीय अनियमितताको कमजोर अनुगमन - सूचनामा आधारित निर्णय गर्ने प्रकृया केन्द्रीय र स्थानीय निकाय दुवै ठाउँमा अबै कमजोर छ । - सूचनालाई अद्यावधिक राख्ने परिपाटी नियमित छैन ।

नागरीक समाजको भूमिका	- नीतिगत एवं कानूनी संरचना बनेको छ । - नागरीक समाजको विकास भएको छ ।	- सम्भावना रहेपनि नागरीक समाजको उपयोग न्यून छ । जस्तै, विवाद समाधानमा स्थानीय निकायको संघ महासंघहरूलाई निकै कम सहभागी गराइन्छ । - कमजोर जवाफदेही र पारदर्शिता - दलगत सम्बन्ध - दातृसंस्था माथि अत्यधिक निर्भरता
गरीबी निवारण	- सबै विकास कृयाकलापहरूमा गरीबी निवारणलाई राष्ट्रिय महत्व दिइएको छ । - दातृसंस्थाहरूले प्राथमिकता दिएका छन् ।	- गरीबी निवारणमा स्थानीय सम्पन्न वर्गको संवेदनशीलताको अभाव - गरीबी निवारण मुद्दाहरूका बारे स्थानीय निकायको अल्पज्ञान र समझ - श्री ५ को सरकारका गरीबी निवारण कार्यक्रमहरू स्थानीय निकायको संरचना बाहिर संचालन गरिन्छ । - गरीबी निवारण कार्यक्रम चलाउन स्थानीय निकायलाई सरकारी सहायता दिइएको छैन । - अन्य गरीबी निवारण कार्यक्रमहरूबाट परस्परमा सिकने संस्थागत व्यवस्था प्रभावकारी छैन
वाह्य श्रोत परिचालन	- विकेन्द्रीकरणमा दातृ सहयोग बढिरहेको छ ।	- दातृ संस्थाका श्रोतहरूको परिचालन र प्रभावकारी उपयोगका लागि स्पष्ट रणनीतिको अभाव छ ।

!=%=

g]kfnfd

ljs]Gb | Ls/Ofsf]

;ldlff

नेपालमा शासनको विकेन्द्रीकरण विभिन्न प्रकारका अर्थ एवं आशयहरूका कारण जटिल छ । यसैले यसको कार्यान्वयन चुनौतिले भरिएको छ । श्री ५ को सरकार र दातृ संस्थाहरू स्थानीय विकास एवं सेवा आपूर्तिको लागि विकेन्द्रीकरण सबैभन्दा उपयुक्त प्रणाली भएको कुरासंग सहमत छन् । दातृसंस्थाहरूले वि.सं. २०४६ साल देखिनै खास गरी नीतिगत सुधार तथा स्थानीय निकायको क्षमता निर्माणमा प्रसस्त सहयोग गर्दैआएका छन् ।

श्री ५ को सरकारसंगका छलफलमा दातृसंस्थाहरूले यी समस्याहरू रहेको समर्थन गर्दै विकेन्द्रीकरणका अनुभव, पाठ एवं सान्दर्भिकताहरूको आदान प्रदान गर्न एउटा समिक्षाको खाँचो परेको कुरामा सहमति व्यक्त गरे । यही खाँचोलाई पुरा गर्न श्री ५ को सरकार, दातृ संस्था तथा स्थानीय निकायका संघ महासंघहरूले वि.सं. २०५७ साल वैशाख देखि भदौ सम्म विकेन्द्रीकरणको एक संयुक्त समिक्षा कार्य सम्पन्न गरे । यी तीन समूह मिलेर एउटा निर्देशन समितिको गठन गरे जसले दातृसंस्थाका कार्यक्रमका कर्मचारी तथा स्वदेशी एवं वाह्य परामर्शदाताहरूलाई मिलाएर समिक्षा कार्य संचालन गर्न एक कार्यदलको नियुक्ति गरे । समिक्षाको मुख्य उद्देश्य निम्न प्रश्नहरूको जवाफ खोज्नु रहेको थियो ।

- प्रभावकारी एवं सक्षम विकेन्द्रीकरणको लक्ष प्राप्तमा सरकार र दातृ संस्थाको प्रयास कतिको सहयोगी छ ?
- गरीबी निवारणका लागि विकेन्द्रीकरणको उपयोगमा सरकार र दातृसंस्थाहरूको प्रयासले कतिको योगदान गर्दछ ?
- विकेन्द्रीकरण तथा स्थानीय स्वायत्त शासनमा सामाजिक परिचालन, सशक्तिकरण तथा नागरीक समाजको भूमिकालाई बलियो बनाउनमा सरकार एवं दातृसंस्थाहरूको विकेन्द्रीकरण प्रयासले कतिको बल पुः याउँछ ?
- विकेन्द्रीकरण प्रकृयाका अन्य पाठहरू के हुन : जस्तै, कसरी आगामी दिनहरूमा दातृसंस्थाका प्रयासमा सुधार तथा एकरूपता ल्याउन सकिन्छ ?

विकेन्द्रीकरण प्रयासको समिक्षाका लागि १६ वटा सूचकहरू बनाइएका थिए । यी सूचकहरूलाई मूल प्रतिवेदनको परिच्छेद ३ मा प्रस्तुत समिक्षाका सिफारिसहरू संगै समावेश गरिएको छ । उल्लेखित सूचकहरूको जाँच निम्न दातृसंस्थाका सहयोग कार्यक्रम संचालन गरिएका क्षेत्रमा पर्ने छनौट गरिएका ठाउँहरूको स्थलगत अध्ययनबाट गरिएको थियो । स्थलगत अध्ययनका बेला स्थानीय निकाय, श्री ५ को सरकार, दातृसंस्थाका कार्यक्रमका कर्मचारीहरू तथा नागरीक समाज संस्थाका पदाधिकारीहरूसँग विस्तृत छलफल भएको थियो ।

तालिका संख्या ३, समिक्षा गरिएका दातृसंस्थाका सहयोग कार्यक्रम तथा स्थलगत अध्ययन क्षेत्र

कार्यक्रम	दातृ संस्था	जिल्ला/नगरपालिका
सहभागितात्मक जिल्ला विकास कार्यक्रम/स्थानीय शासन कार्यक्रम (पि.डि.डि.पी./एल.जि.पी.)	यु.एन.डि.पी.	काभ्रेपलाञ्चोक, तनहुँ, सुनसरी
स्थानीय विकास कोष (एल.डि.एफ.)	यु.एन.सि.डि.एफ.	मुख्य कार्यालयमा
विकेन्द्रीकरणमा डेनिस सहयोग (डासु)	डानिडा	डोटी / जि.वि.स. महासंघ
जिल्ला साभेदारी कार्यक्रम	एस.एन.भि.	इलाम
स्थानीय स्वायत्त शासन तथा विकेन्द्रीकरणमा स्वीस सहयोग	एस.डि.सि.	काभ्रेपलाञ्चोक/नेपाल कानून समाज
स्थानीय प्रयासमा शहरी विकास (यु.डि.एल.ई)	जि.टि.जेड.	नेपालगञ्ज र धरान नगरपालिका
सकारात्मक योजना तथा कार्यगत आधारमा स्थानीय संस्थाहरूको सुदृढीकरण	केयर-नेपाल	वाजुरा

समिक्षाका नतिजाहरूको एक मस्यौदा^१ प्रतिवेदन राष्ट्रिय सरोकारवालाहरूलाई वि.सं. २०५७ साल असोजमा वितरण गरियो। त्यसको लगत्तै यस प्रतिवेदन माथि बहस र छलफलका लागि एउटा राष्ट्रिय परामर्शदाता कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना पनि गरिएको थियो। कार्यशाला गोष्ठीमा भएका छलफल र सुझावहरूका आधारमा अन्तिम प्रतिवेदन तैयार गरियो। यो नीति दस्तावेजले अन्तिम प्रतिवेदनको निष्कर्ष, सुझाव एवं यसले उठाएका प्रमुख बुँदाहरूलाई छोटकरीमा प्रस्तुत गरेको छ।

२

दातृ संस्थाका कार्यक्रमहरूको समिक्षा

यस परिच्छेदमा समिक्षाका लागि समावेश गरिएका प्रत्येक दातृ संस्थाका कार्यक्रमहरूको चिनारी प्रस्तुत गरिनुका साथै समिक्षाका मुख्य नतिजाहरूलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

@=! ;ft bft[;+;yfx?n] ;xof]u u/]sf ljs]Gb | Ls/Of sfo{qmdx? _____

यु.एन.डि.पी./पि.डि.डि.पी. - एल.जी.पी.

सहभागितात्मक जिल्ला विकास कार्यक्रम (पि.डि.डि.पी.) तथा स्थानीय शासन कार्यक्रम (एल.जी.पी.) वि.सं. २०५१/५२ - ०५७/५८ को अवधिका लागि यु.एन.डि.पी.ले सहयोग पुऱ्याएका कार्यक्रम हुन्। पि.डि.डि.पी. श्री ५ को सरकार र यु.एन.डि.पी.का बीच विकेन्द्रीकरणको प्रवर्धनका

निमित्त वि.सं. २०३८-३९ देखि शुरु भएका सहयोग प्रयासहरूको परिणाम हो। पि.डि.डि.पी./एल.जी.पी.ले जनतालाई आफ्नो जीवन प्रभावित हुने निर्णय प्रकृत्यामा सहभागिताका निमित्त सशक्त बनाउने तथा गरीबी निवारणका लागि उनीहरूको श्रोत परिचालन क्षमता बढाउने लक्ष राखेको छ।

१ अ रिभ्यु अफ डिसेन्ट्र लाइजेसन इन नेपाल - ड्र १फ्ट रिपोर्ट, सेप्टेम्बर २०००

यो लक्ष्य प्राप्तिका लागि पि.डि.डि.पी./एल.जी.पी. तीन तहमा शुरु गरिएको छ । स्थानीय तहमा यसले सामुदायिक संगठनहरूका मार्फत सबैभन्दा तल्लो स्थानीय तहको बहुपक्षीय विकासका लागि सामाजिक परिचालन एवं स्वावलंबनका माध्यमले गाउँ विकास कार्यक्रमको व्यवस्थापनमा सहयोग प्रदान गर्दछ । जिल्ला र गाउँ तहमा यसले दिगो मानव विकासलाई प्रवर्धन गर्न सहभागितात्मक योजना तर्जुमा र व्यवस्थापन पक्षमा ६३ जिल्लाका जि.वि.स. र केहि छानिएका गा.वि.स.हरूलाई सहायता गर्दछ । केन्द्रीय तहमा यो कार्यक्रमले स्थानीय विकास मंत्रालय एवं राष्ट्रिय योजना आयोगलाई विकेन्द्रीकृत एवं सहभागितात्मक विकास कार्यक्रम संचालन गर्ने क्षमता बढाउन सहयोग पु-याउँदछ ।

एउटा कार्यकारी समिति तथा अर्को कार्यक्रम व्यवस्थापन समिति, यी दुई समितिहरूले सम्पूर्ण कार्यक्रमको संचालन गर्दछन् । यसैगरी प्रत्येक कार्यक्रम भएका जिल्लामा जिल्ला व्यवस्थापन समितिको गठन भएको छ ।

जि.वि.स. र गा.वि.स.हरूले कार्यक्रमको संचालन गर्दछन् । सहभागी सामुदायिक संगठनहरूले सामुदायिक वीज पूंजीका लागि आधी वित्तीय श्रोत जुटाउने अपेक्षा राखिएको छ । श्री ५ को सरकारले स्थानीय टू.ष्ट.फण्ड (एल.टि.एफ.) सित आवद्ध गरीवी निवारणकोषका लागि प्रत्येक जिल्लालाई २० लाख ७० हजार रुपियाँ उपलब्ध गराउने प्रावधान छ ।

सामाजिक परिचालन र श्रोत योगदानका माध्यमले सबैभन्दा तल्लो स्थानीय तहमा गरीबी निवारण गर्नका लागि सामुदायिक संगठनहरूको गठन भएको छ । वि.सं. २०५६ फाल्गुण महिनाको अन्त्य सम्ममा आधी संख्या महिला रहेका १२५,८६३ सदस्यहरू ४,६३५ सामुदायिक संगठनहरूमा संगठित भइसकेका छन् भने यिनीहरूले ५० लाख ३० हजार रुपैयाको वचत संकलन र ८ करोड ४० लाख रुपैयाको कर्जा प्रवाह गरिसकेका छन् ।

यस कार्यक्रमले जि.वि.स. तहको “ डेटा वेस” प्रणालीको स्थापना र कर्मचारी तालिममा सहायता पु-याएका कारण जि.वि.स.का वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली सुधिएको छ । पि.डि.डि.पी. लागु भएका जिल्लाको श्रोत नक्सा तैयारीका लागि यसले राष्ट्रिय योजना आयोगलाई भौगोलिक सूचना प्रणाली (जि.आइ.एस.) को स्थापनामा सहयोग पु-याएको छ । विषयगत व्यवस्थापन कार्य गर्न यस कार्यक्रमले जि.वि.स.लाई चार वटा शाखाहरू खोल्न मद्दत गरेको छ । यसले कार्यक्रम लागु भएका जिल्लाहरूमा सूचना केन्द्रको स्थापनामा पनि सहायता गर्दछ । जि.वि.स. महासंघ र गा.वि.स. महासंघ बाहेक सबै सम्बद्ध

केन्द्रीय राष्ट्रिय संस्थाहरूलाई पि.डि.डि.पी./एल.जी.पी. को व्यवस्थापनमा प्रतिनिधित्व गराइएको छ ।

पि.डि.डि.पी./एल.जी.पी. को प्रमुख बल भनेको सामुदायिक संगठन, स्थानीय टू.ष्ट.फण्ड, वचत संकलन तथा स्थानीय जनताको जोखिममा हिस्सेदारीबाट बनेको दिगोपनाको निर्माण हो । यसको कमजोर पक्ष भनेको पनि न्यून सहायता सेवा तथा बजारमाग संग यसको कमजोर सम्बन्धका कारण सामुदायिक संगठनहरूको न्यून दिगोपना नै हो ।

डानिडा/डासु

डेनिस सरकारको राष्ट्रिय तहमा विकेन्द्रीकरण तर्फको सहयोग वि.सं. २०४९/५० - २०५४/५५ सम्म दालान (डेनिस सपोर्ट टु लोकल अथोरिटीज इन नेपाल) का कार्यक्रमसंगै शुरु भएको हो । दालानले उच्चस्तरीय विकेन्द्रीकरण समन्वय समितिलाई नेपालको विकेन्द्रीकरण नीति बनाउन सहयोग ग-यो । यो नीति पछि गएर वर्तमान स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको आधार बन्यो । यी कार्यक्रमहरूको समिक्षा पश्चात डेनिस सरकारले नेपालमा मानव अधिकार, सुशासन तथा विकेन्द्रीकरणलाई सघाउन एक १५-२० वर्षे दीर्घकालिक कार्यक्रम संचालन गर्ने निर्णय ग-यो । यी कार्यक्रमहरूलाई सहयोग पु-याउन तथा श्री ५ को सरकारसित सम्पर्क र समन्वय स्थापना गर्ने हेतुले एक विकेन्द्रीकरण सल्लाह सहयोग इकाइ (डासु) को स्थापना गरियो । डासु अन्तर्गत विकेन्द्रीकरण तर्फ गरिने सहयोग (१) नीतिगत विकास, (२) क्षमता निर्माण र सेवा प्रावधान तथा (३) स्थानीय निकायहरूलाई सुदृढ गर्ने तर्फ केन्द्रित छ । संचालित कार्यक्रमहरूले स्वतन्त्र तथा निष्पक्ष चुनाव, कानूनी अधिकार प्रति जनजागरण, कानूनी सूचनाको पहुँचमा वृद्धि, जनचेतना वृद्धिका लागि गै.स.स.हरूलाई सहयोग, श्रम संगठनहरूलाई सहयोग तथा कानून निर्माण तथा कार्यान्वयनमा सहायता गरिरहेका छन् । यसले स्थानीय निकायको योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन तथा श्रोत परिचालन सम्बन्धी कार्यहरूमा सहयोग पु-याउँदछ ।

राष्ट्रिय नीतिगत विषयवस्तुहरूमा डासुले विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन एवं अनुगमन समितिको सचिवालय, कार्यसमिति मार्फत स्थानीय विकास मंत्रालयलाई तथा स्थानीय निकाय वित्तीय आयोग र जि.वि.स. महासंघलाई विकेन्द्रीकरण सम्बन्धी अध्ययन, कानूनी सुधार तथा वहस संचालन गर्न मद्दत गर्दछ । डासुले जि.वि.स. महासंघ र डेनमार्कको स्थानीय निकायहरूको राष्ट्रिय संगठन (नालाद) का बीच सहकार्य सम्भौता गराउन सहायता गर्नुको साथै स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान (एल.डि.टि.ए.) लाई दिइने सहायतामा निरन्तरता कायम राखेको छ । हालै एल.डि.टि.ए. र डेनमार्कको स्थानीय निकाय

तालिम केन्द्र (एल.जि.टि.सी.) का विच पनि सहकार्य सम्बन्ध स्थापित भएको छ ।

डासुले डोटी र सुर्खेत जि.वि.स तथा सबै गा.वि.स.हरुको योजना तर्जुमा र विकास क्षमता बढाउन सहयोग गर्दछ । यसले प्रत्येक यी जिल्लाहरुमा जिल्ला विकास सल्लाहकार नियुक्त गरेको छ ।

डासुको एउटा बल भनेको नीतिगत तहमा नयाँ सहयोग क्षेत्रको पहिचान तथा नयाँ क्षेत्रमा जाने लचकता हो । भर्खरै गठन भएको स्थानीय निकाय वित्तीय आयोगलाई यसले गरेको सहायता एक उदाहरण हो । अन्य दातृसंस्थाका कार्यक्रमको तुलनामा यसले कार्यक्रम संचालन गरेको जिल्लामा सबै गा.वि.स.हरुलाई समेट्दछ । तर यसले सबैभन्दा तल्लो समुदायलाई लक्षित गरेको छैन । यसका कार्यक्रमहरु मुख्य गरेर निर्वाचित प्रतिनिधी र कर्मचारीहरुमा मात्र केन्द्रित छन् । यसका कार्यक्रमहरुको दिगोपनाको सम्भाव्यतालाई जोखिममा पार्ने कारकतत्वहरुमा राष्ट्रिय राजनीतिक अस्थिरता र कमजोर व्यवस्थापन, पेशागत असक्षमता तथा संस्थागत तहमा कमजोर श्रोत परिचालन क्षमता रहेका छन् ।

एस.एन.भि. / मेची

एस.एन.भि.ले वि.सं. २०४३ - ४४ देखि मेची पहाडी विकास कार्यक्रम (एम.एच.डि.पी.) मा सहायता गर्दै आएको छ । यो कार्यक्रमको पहिला दुइ चरणमा एस.एन.भि. ले खास गरी खानेपानी र सिंचाई आयोजना जस्ता पूर्वाधार निर्माण र दिगो सामुदायिक विकास कार्यक्रमहरुमा सहायता गरेको थियो । कार्यक्रमको अन्तिम चरण (वि.सं. २०५४/५५ - २०५६/५७) मा एस.एन.भि.को सहयोग स्थानीय पहलका कार्यक्रमहरुको योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा जि.वि.स.को संस्थागत क्षमता बढाउने तर्फ केन्द्रित रहयो ।

तेस्रो चरणको मेची कार्यक्रमको उद्देश्य स्थानीय समस्या र संभावनाको मूल्याङ्कन तथा यसको निराकरण गर्ने वा फाइदा उठाउने कार्यमा गाउँ समूहहरुलाई सहायता गर्ने जिल्ला आधार भएका गै.स.स. हरुलाई सक्षम बनाउनु तथा जि.वि.स र गा.वि.स.हरुको स्थानीय पहलका कार्यक्रमहरुको योजना तर्जुमा, अनुगमन, समन्वय र विकास गर्ने क्षमता बढाउनु रहेको छ । अति गरीब जनता, जिल्ला आधारभएका गै.स.स. र सामुदायिक संगठनहरु तथा जि.वि.स. र गा.वि.स.हरु मेची कार्यक्रमका लक्षित समूह हुन् । यो कार्यक्रम इलाम, पाँचथर र ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका ४७ गा.वि.स.हरुमा संचालन गरिएको छ ।

मेची कार्यक्रम ६ वटा मूल रणनीतिहरुबाट निर्देशित छ । (१) सहभागितात्मक अनुसंधान तरिका (पि.आर.ए.), सांगठनिक नक्सा तथा कार्यमुखी

अनुसंधान, (२) स्थानीय निकाय, गै.स.स. तथा स्थानीय ठेकेदार सम्मिलित बहुपक्षीय कार्यनीति, (३) माग निर्देशित र सहभागितात्मक विधि, (४) जिल्ला स्तरीय संस्थाहरुका साथै बाहिरका संस्थाहरु सित श्रोत साभेदारी सम्बन्धको विकास, (५) महिला तथा पिछडिएका समूह उन्मुख तथा (६) सबै कार्यक्रमहरुमा वातावरणीय दिगोपना प्रति ध्यान ।

जि.वि.स.लाई समन्वय गर्ने निकायका रूपमा सघाउ पु-याउन मेची कार्यक्रमको तेस्रो चरणमा जि.वि.स. सभापतिको अध्यक्षतामा राष्ट्रिय राजनीतिक दलहरु, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ, गै.स.स.हरु, गा.वि.स. महासंघ, गा.वि.स. समूहहरु, मेची कार्यक्रमका विकास अधिकृत, स्थानीय विकास अधिकारी तथा जि.वि.स.को उपसभापतिको प्रतिनिधित्व रहेको एक सहयोगी जिल्ला समन्वय समितिको गठन भएको छ । जि.वि.स. सचिवालयलाई बलियो बनाउनका लागि आयोजनाले निश्चित अवधिका लागि एक कार्यक्रम अधिकृत तथा एक संगठन एवं विकास अधिकृतको नियुक्ति गरिदिएको छ । केन्द्रीय तहमा कार्यक्रमको समीक्षाका लागि श्री ५ को सरकार र एस.एन.भि.को संयुक्त समितिको अर्धवार्षिक बैठकहरु वस्ने गर्दछन् ।

यस कार्यक्रममा जि.वि.स.हरुको वित्तीय योगदान ३३ प्रतिशत, गा.वि.स.हरु को २५ प्रतिशत र गै.स.सं.हरुको श्रम एवं सामग्री वाहेक १० प्रतिशत रहने व्यवस्था गरिएको छ । तेस्रो चरणका कार्यक्रमहरुको कुल अनुमानित खर्च ५० लाख ७० हजार रुपैया छ जसमध्ये एस.एन.भि.ले ५० लाख १० हजार रुपैया वेहोर्ने भएको छ ।

यस कार्यक्रम अन्तर्गत अहिले विभिन्न कृयाकलापहरु संचालित छन् । १९ हजार ८ सय महिला तथा ९ हजार ९० पुरुषहरु गरीवी निवारणमा केन्द्रित सामाजिक परिचालन कार्यक्रमहरुमा भाग लिइरहेका छन् । कृषि, पशुपालन तथा सिप विकास प्रमुख कृयाकलापहरु हुन् । १८ स्थानीय गै.स.स.हरुलाई ५५ आयोजनाहरुमा सामाजिक परिचालनको जिम्मा दिइएको छ । आयोजनाले मानव संशाधन विकासका लागि १५ प्रतिशत र संस्थागत विकासका लागि १०-१५ प्रतिशत बजेट उपलब्ध गराउँदछ । तीनवटा जिल्लाहरु, १६ गा.वि.स. र १८ गै.स.सं.हरुको मुल्याङ्कनका आधारमा एक संगठनात्मक विकास रणनीति बनाइएको छ र क्षमता विकास कार्यहरु थालिएका छन् । यी कार्यहरु अन्तर्गत लैंगिक विषयको तालिम, नेतृत्व विकास, वित्तीय एवं “ इनभेन्टरी” व्यवस्थापन, योजना तर्जुमा कार्यशाला तथा कानूनी अधिकार पर्दछन् । ४७ गा.वि.स.का सचिवहरुलाई खाता प्रणालीमा तालिम दिइनुका साथै आयोजनाले जि.वि.स.हरुलाई कम्प्युटर एवं तालिम प्रदान गरेको छ ।

यस कार्यक्रमको प्रमुख बल भनेको आयोजनाको समाप्ति पछि सबै सरोकारवालाहरूको स्वामित्वको स्तर बढाएर यसको दिगोपना सुनिश्चित गर्ने तर्फको लक्षित प्रयास हो ।

जि.टि.जेड/यु.डि.एल.ई.

वि.सं. २०३०/३१ - ०४२/४३ को अवधिमा भक्तपुर विकास आयोजनाको सकारात्मक अनुभव बाट उत्साहित भएर जि.टि.जेड.ले वि.सं. २०४३/४४ मा “स्थानीय प्रयासबाट शहरी विकास (यु.डि.एल.ई.)” कार्यक्रम शुरु गर्‍यो । यु.डि.एल.ई.ले समिक्षाका लागि स्थलगत अध्ययन गरिएका धरान र नेपालगञ्ज लगायत ३६ नगरपालिकाहरूलाई सहायता गर्दछ ।

लक्षित समूहको आफैँ पहल गर्ने क्षमता नवढाउन्जेल प्राविधिक एवं वित्तीय सहायताको उपादेयता सिमित रहन्छ, भन्ने कुरा स्वीकार गर्दै यु.डि.एल.ई.ले शहरी विकासको लागि नगरपालिकाहरूको क्षमता बढाउने तर्फ कामहरू गरेको छ । यु.डि.एल.ई. कार्यक्रमले नगरपालिकाहरूलाई निम्न परामर्श/सेवा प्रदान गरेको छ: वित्तीय व्यवस्थापन तथा प्रशासन, नगरपालिका हरूको संगठनात्मक एवं विकास प्रशासन, शहरी स्वच्छता एवं वातावरणीय शिक्षा तथा एकीकृत कार्य योजना । यसले नगरपालिकाका तालिम कार्यक्रमहरूमा पनि सहायता पुऱ्याएको छ ।

नगरपालिकाहरूलाई दिइने वित्तीय सहयोगको व्यवस्थापनका लागि टि.डि.एफ. ऐन अन्तर्गत स्थापित शहरी विकास कोष (टि.डि.एफ.) एक स्वायत्त नगर वित्तीय संस्था हो । यो कोष पहिले विश्व बैंकको ऋण र जि.टि.जेड.को अनुदान सहयोगमा एक बोर्डका रूपमा खोलिएको थियो । यसले अहिले जर्मन विकास बैंकको मार्फत प्राप्त जर्मन सरकारको १ करोड जर्मन मार्कको अनुदान रकमको व्यवस्थापन गर्दछ । यु.डि.एल.ई.ले कोष बाट ऋण लिएका नगरपालिकाहरूलाई प्राविधिक सहयोग गर्दछ । कोषले सडक बत्ती जडान, फोहरमैला व्यवस्थापन संयन्त्र स्थापना, पुस्तकालय संचालन, तथा शहरी सडकको निर्माण जस्ता सामाजिक पूर्वाधार तथा बजार, वसपार्क तथा खानेपानी आपूर्ति जस्ता आयमूलक पूर्वाधार आयोजनाहरूमा चाहिने वित्तीय सहयोग जुटाउँदछ । सामाजिक पूर्वाधार निर्माणमा कोषले बढी आय हुने नगरपालिकाहरूलाई ६० प्रतिशत सम्म र कम आय हुने नगरपालिकाहरूलाई ९० प्रतिशतसम्म अनुदान सहयोग दिन्छ । यसले नगरपालिकाहरूलाई कूल आयोजना लागतको ९० प्रतिशत सम्म ६ प्रतिशत व्याजदरमा १२ वर्षमा भुक्तानी गर्नुपर्ने गरी ऋण सहयोग पनि प्रदान गर्दछ ।

यु.डि.एल.ई.ले सबै सम्बद्ध सरोकारवालाहरूको सहभागिता, कार्यगत उपलब्धी, आफ्ना उपभोक्ताहरूप्रति आदर, औपचारिकता तथा लचकताका माध्यमबाट आफ्ना उपलब्ध श्रोतको

उपयोगमा सुधार ल्याउन नगरपालिकाहरूलाई सहयोग गर्दछ । चौबिस वटा नगरपालिकाहरूले यस कार्यक्रम अन्तर्गत सहायता पाइरहेका छन् । वित्तीय व्यवस्थापन एवं प्रशासन कार्यक्रम अन्तर्गत ९ वटा नगरपालिकाहरूलाई आफ्नो खाता प्रणाली दुरुस्त राख्न कम्प्युटर उपलब्ध गराइएको छ । एकिकृत कार्यगत योजना अन्तर्गत १४ वटा नगरपालिकाहरूमा भौतिक एवं वातावरणीय तथा लगानी योजना बनाइएको छ । शहरी स्वच्छता एवं वातावरणीय शिक्षा कार्यक्रम मूलतः फोहर व्यवस्थापन सम्बन्धमा केटाकेटीहरूलाई ध्यानमा राखी चलाइएको जनचेतना कार्यक्रम हो । यस कार्यक्रम अन्तर्गत यो विषयलाई विद्यालयका पाठ्यक्रममा समावेश गरिनुका साथै महिलाहरूलाई तालिम पनि प्रदान गरिन्छ । सबै कार्यक्रमहरू खास गरी वित्तीय व्यवस्थापन र प्रशासन तथा नगरपालिकाको सांगठनिक एवं विकास प्रशासन कार्यक्रमहरूमा तालिम एक अभिन्न अङ्गको रूपमा रहेको छ । नगरपालिकाका कर्मचारीहरूलाई शहरी योजना, वित्तीय व्यवस्थापन तथा सामुदायिक विकास विषयमा आवश्यकता अनुरूप डिजाइन गरिएका अल्पकालिक तालिम, दीर्घकालिक प्राविधिक तालिम तथा सेवाकालिक तालिमहरू दिइन्छ ।

यु.डि.एल.ई.ले केन्द्रीय स्तरका संस्थाहरूलाई पनि सहायता गर्दछ । स्थानीय विकास मंत्रालय र भौतिक योजना तथा निर्माण मंत्रालय मार्फत यु.डि.एल.ई.ले नगरपालिका ऐन २०४८, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ र नियमावली २०५६ को तर्जुमा, फोहर मैला व्यवस्थापन कार्यदल, चुङ्गीकर खारेजी तथा काठमाडौँ उपत्यकाको प्रशासनिक सुधार कार्यहरूमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

आफ्नो १४ वर्षको कार्यकालमा यु.डि.एल.ई.ले नेपालका नगरपालिकाहरूको क्षमता अभिवृद्धिमा ठूलो उपलब्धी हासिल गरेको छ । कर सम्बन्धी मुद्दामा लिइने निर्णय प्रकृत्यालाई सघाउन “ डेटावेस ” को निर्माण एक महत्वपूर्ण उपलब्धी हो । अर्को प्रमुख सफलता शहरी विकास कोषको स्थापना हो । यसलाई पूँजी बजारमा काम गर्न सक्ने एक शहरी विकास बैंकका रूपमा विकसित गर्न सकिन्छ, कि भन्ने प्रस्तावमा विचार पनि हुँदैछ । खासगरी चुङ्गीकरको खारेजी पछि नगरपालिकाहरूले “ म्याचिङ्ग फण्ड ” जुटाउन सक्ने कुरामा विद्यमान अनिश्चितता नै यु.डि.एल.ई.को प्रमुख चिन्ता रहेको छ ।

यस.डि.सी./नेपाल कानून समाज र काभ्रे

स्वीस विकास तथा सहयोग नियोगले दुइ कार्यक्रमहरू मार्फत विकेन्द्रीकरणलाई सघाएको छ । वि.सं. २०४८/४९ साल देखि यस.डि.सी.ले नेपाल कानून समाजसित मिलेर “स्थानीय स्वायत्त शासन तथा विकेन्द्रीकरण” कार्यक्रमलाई सघाएको छ । “ग्रामीण प्राविधिकहरूलाई तालिम र सहायता मार्फत

स्थानीय शासनमा काभ्रे जि.वि.स.को सुदृढीकरण” कार्यक्रममा यस.डि.सी.को सहयोग वि.सं. २०५६ साल देखि शुरु भयो । काभ्रे जि.वि.स.ले यो कार्यक्रम चलाइरहेको छ । नेपाल कानून समाजको कार्यक्रम यसै वर्ष सम्पन्न भयो भने काभ्रे जि.वि.स. कार्यक्रमको समिक्षा भइरहेको छ । दुवै कार्यक्रमहरु सम्बन्धित संस्थाहरुले नै सोचेका र प्रस्ताव गरेका थिए । कार्यक्रमको स्वामित्व कार्यक्रम संचालन गर्ने संस्थाहरु, यस.डि.सी. सित भएको उनीहरुको साभेदारी व्यवस्था तथा सहयोगी सरकारी शाखा कार्यालयहरु संग रहेको छ । कार्यक्रमको बजेट दुई करोड रुपैया नाछ दैन ।

नेपाल कानून समाज विकेन्द्रीकरण अयोजना (वि.सं. २०५५-२०५७) ले सार्वजनिक बहस, जनचेतना अभिवृद्धि एवं कानूनी सहायतका माध्यमले विकेन्द्रीकृत शासन र कानूनी राज्यको स्थापना, जि.वि.स. र गा.वि.स. तहमा स्थानीय निकायको क्षमता अभिवृद्धि तथा स्थानीय निकायको बुलेटिन प्रकाशनमार्फत स्थानीय निकायसम्बन्धी सूचनाको संप्रेषण तथा अभिलेख स्थापनाका कार्यहरुमा सहजकर्ताका रूपमा पेशागत सहयोग प्रदान गरेको छ । यसका लक्षित समूह भनेका सरकारी नीति निर्माण गर्ने निकायहरु, वृद्धिजिवीहरु, स्थानीय निकायका प्रतिनिधीहरु तथा जि.वि.स. र गा.वि.स. कर्मचारीहरु रहेका हुन । नेपाल कानून समाज र यस.डि.सी. प्रत्येक बाट ३ जना प्रतिनिधी रहेको एक स्टीयरिङ्ग समितिले कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने गर्दछ । यो समितिको बैठक वर्षमा २ पटक बस्दछ । सहायता, समिक्षा र संयुक्त योजना बनाउने काममा बाहेक यस.डि.सी.को अरु संलग्नता छैन । नेपाल कानून समाजले स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो कार्यक्रमको संचालन र आन्तरिक अनुगमन गर्ने काम गर्दछ ।

काभ्रे कार्यक्रमको उद्देश्य सामुदायिक आधारमा सेवा उपलब्ध गराउने काममा स्थानीय निकाय, श्री ५ को सरकारका शाखा कार्यालयहरु तथा अन्य संस्थाहरुका विचको सम्बन्धलाई सुदृढ गर्नु तथा स्थानीय सेवामा पहुँच बढाउन स्थानीय मानव संशाधनको विकास गर्नु हो । यस कार्यक्रमले ग्रामीण प्राविधिकका रूपमा स्थानीय व्यक्तिहरुलाई तालिम प्रदान गरी गा.वि.स. भित्र सेवा केन्द्रहरुको स्थापना गरेको छ । यसका मुख्य लक्षित समूह भनेको जिल्ला स्तरीय सरकारी शाखा कार्यालयहरु, जि.वि.स. कर्मचारीहरु र गा.वि.स.हरु हुन् । दोस्रो तहको लक्षित समूह भनेको समुदायहरु हुन् । काभ्रे जि.वि.स.ले कार्यक्रम संचालन गर्दछ र प्रगति प्रतिवेदन यस.डि.सी.लाई बुझाउँदछ । सम्बन्धित यस.डि.सी. अधिकारीहरुलाई कार्यक्रम सम्बन्धी सबै बैठकहरुमा निम्त्याइन्छ । यस.डि.सी.ले ग्रामीण प्राविधिकहरुको तालिमका लागि वित्तीय सहयोग दिएको छ भने गा.वि.स.हरुले तालिम

अवधिको यातायात खर्च तथा दैनिक तालिम भत्ता वेहोरेका छन् ।

नेपाल कानून समाज र काभ्रे कार्यक्रमहरु आफ्ना लक्षित समूह र उद्देश्य बारे स्पष्ट देखिए । कार्यक्रममा लचकता छ । कार्यक्रमको दिगोपना भने यसको एउटा चिन्ता हो । नेपाल कानून समाजको कार्यक्रमको सफलता विकेन्द्रीकरणलाई समर्थन गर्ने दातु संस्थाहरुको सहायतामा निरन्तरता, स्थानीय निकायसित मिलेर काम गर्न सक्ने योग्यता तथा यसका आफ्नै संस्थागत रणनीतिमा निर्भर गर्दछ । त्यस्तै, थप सेवाकेन्द्र खोल्न श्रोतको दुर्लभता, ग्रामीण प्राविधिकहरुको न्यून उत्प्रेरणा तथा गा.वि.स.हरुको दीर्घकालिक प्रतिबद्धतालाई प्रायः खल्बल्याउने राजनीतिक एवं दलगत मुद्दाहरुका कारण गा.वि.स.हरुमा काभ्रे कार्यक्रम राम्ररी संचालन नहुन सक्तछ ।

केयर-नेपाल/बाजुरा

केयर-नेपाल र स्थानीय विकास मन्त्रालयको दुर्गम क्षेत्र विकास समितिले वि.सं. २०४७ देखि बाजुरा जिल्लामा “ दुर्गम क्षेत्र आधारभूत आवश्यकता अयोजना (आर.ए.वि.एन.पि.)” संचालन गरेका छन् । अयोजनाको पहिलो चरण वि.सं. २०४७ - ०५४ को अवधिमा चल्थो भने दोस्रो चरण वि.सं. २०५४/५५ देखि चलिरहेको छ । अयोजनाको जिल्ला कार्यालय सदरमुकाम मरटाडीमा छ भने यसको एक इलाका कार्यालय कोल्टीमा छ । प्रत्येक कार्यक्रम पिच्छे फिल्ड कार्यालयहरु छन् । केयर-नेपालका ५१ जना कर्मचारीहरु बाजुरा जिल्लामा कार्यरत छन् । फिल्ड तहका कृयाकलापहरुको अनुगमन फिल्डमा खटिएका कर्मचारी तथा जिल्ला कार्यालयले गर्दछ । अयोजनाले आफ्नै अनुगमन एवं मूल्याङ्कन रणनीति विकसित गरेको छ । अयोजना बन्द भइसकेपछि यी संस्था र समूहहरुले आफै कार्यक्रम चलाउन सक्नु भनेर अयोजनाले स्थानीय गै.स.सं.हरु, सामुदायिक विकास समितिहरु तथा उपभोक्ता समितिहरुको क्षमता बढाउने रणनीति लिएको छ । सत्र वटा गा.वि.स.का ७ हजार परिवारहरु यस अयोजनाका लक्षित समूह हुन ।

पहिले शुरु भएका ६ वटा गा.वि.स.हरुमा अयोजना सम्पन्न भइसकेको छ भने अहिले बाँकी ११ वटा गा.वि.स.हरुमा यो कार्यक्रम चलिरहेको छ । स्थानीय आवश्यकता बमोजिम थुप्रै थरिका कृयाकलाप संचालन गर्ने यो एक एकिकृत ग्रामीण विकास अयोजना हो । योजनाले सामुदायिक संगठन, कृषि प्रसार, पशु विकास, सामुदायिक एवं निजी वन, पुल, सिंचाई र खानेपानी जस्ता ग्रामिणपूर्वाधार, अनौपचारिक शिक्षा तथा आय आर्जन कार्यक्रमहरु संचालन गर्दछ । यसले उपभोक्ता समिति तथा सामुदायिक विकास समिति जस्ता अन्य समूहहरु

मार्फत जनसहभागिता परिचालनमा अत्यन्त ठूलो जोड दिएको छ । यस आयोजनाले योजना तर्जुमा तथा अन्य विकासका कृयाकलापहरूमा जि.वि.स., गा.वि.स. तथा संयुक्त राष्ट्र संघ विकास कार्यक्रमको स्थानीय शासन आयोजना (एल.जी.पी.) सित पनि मिलेर काम गर्न थालेको छ ।

सामुदायिक समूहहरूको प्रवर्धन गर्नु र यिनीहरूलाई सुदृढ बनाउनु, परिवारलाई सक्षम बनाउनु, उत्पादकत्वमा निरन्तर वृद्धिलाई सुनिश्चित गर्न स्थानीय प्रसारकर्ताहरूलाई सक्षम तुल्याउनु, तथा उपलब्ध श्रोतहरूको व्यवस्थापन र उपयोग गर्नु यस आयोजनाको समग्र संचालन रणनीति हो । दोस्रो चरणका लागि केयर-नेपालले वि.सं. २०५८/५९ सम्ममा लक्षित समूह भित्रका परिवारहरूको आजिविकाको सुरक्षा सुनिश्चित हुन्छ भन्ने आयोजनाको विकास उद्देश्य निर्धारण गरेको छ । यो उद्देश्य प्राप्तिका लागि यसले निम्न ३ वटा तात्कालिक उद्देश्य निर्धारण गरेको छ: (१) खेतीका तौरतरिका तथा कृषि आयमा सुधार, महिला साक्षरता तथा हिसाब राख्न शिप बढाउने तथा खानेपानी सुविधा र वन उत्पादनमा पहुँच बढाउने, (२) आयोजना अवधिभित्र ४०० सामुदायिक समूहहरूलाई विकास कार्यक्रमहरूको योजना निर्माण, व्यवस्थापन तथा संचालनमा सक्षम बनाई संस्थागत एवं श्रोत परिचालन क्षमता को विकास गर्ने तथा (४) १७ वटै गा.वि.स.हरूमा विकास कृयाकलापहरूको योजना, व्यवस्थापन तथा संचालनमा सुधार ल्याउने ।

यो आयोजनाको एक प्रमुख बल भनेको स्थानीय साभेदार सहित कृयाकलापको पहिचानमा सहभागितात्मक योजनाको उपयोग हो । गा.वि.स. तथा आयोजनाले गरीवमुखी कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकता दिएका कारण गरीब जनताप्रति स्थानीय निकायको जवाफदेहितामा सुधार भएको छ । यसले गा.वि.स.हरूको निर्णय प्रकृयालाई पारदर्शी बनाउन पनि मद्दत गरेको छ । क्षमता निर्माण तथा आय आर्जन कृयाकलापहरूमा गरिएका लगानीका सकारात्मक परिणामहरू देखिनथालेका छन् । कार्यक्रमको दिगोपनाका लागि गै.स.सं. तथा सामुदायिक विकास समितिहरूको क्षमता बढाउने आयोजनाको रणनीति प्रभावकारी देखिएको छ । तर, यी समूह र संस्थाहरू आयोजना सकिएपछि यावत जिम्मेवारी वहन गर्न सक्षम होलान भन्ने कुरामा निश्चित हुन सकिदैन ।

यु.एन.सि.डि.एफ./स्थानीय विकास कोष

श्री ५ को सरकार तथा संयुक्तराष्ट्र संघीय पूँजी विकास कोष (यु.एन.सि.डि.एफ.) का बीच वि.सं. २०५७ साल वैशाख महिनामा भएको सम्झौता बमोजिम स्थापित स्थानीय विकास कोष एक आयोजना हो । वि.सं. २०५७ देखि २०१२ सम्मको यो

५ वर्षको अवधिमा यु.एन.सि.डि.एफ.ले स्थानीय विकास कोषलाई ५० लाख अमेरिकी डलर सम्मको रकम प्रदान गर्नेछ । पि.डि.डि.पी. र एल.जि.पी. प्रत्येकका ४ गरी स्थानीय विकास कोषको संचालन गर्न छानिएका जम्मा आठ जिल्लाहरू दोलखा, ते-हथुम, अछाम, कास्की, काभ्रे, रुपन्देही, धनुषा र उदयपुर हुन । जिल्लाहरूको छनौट लैंगिक विकास जस्ता विकास सूचकहरूका आधारमा गरिएको हो । महिला सशक्तिकरणका उपायहरू गरीबी निवारणको एक महत्वपूर्ण रणनीति हो ।

स्थानीय विकास कोषले पि.डि.डि.पी./एल.जी.पी. तथा तिनीहरूको संगठनात्मक संरचना अन्तर्गत सिर्जित मानव, सामाजिक तथा आर्थिक पूँजीलाई अभिवृद्धि गर्दछ । पि.डि.डि.पी./एल.जि.पी.ले दिगो मानव विकास, सुशासन एवं विकेन्द्रीकरणमा सामुदायिक संगठन तथा स्थानीय सरकारहरूलाई सक्षम बनाउने लक्ष्य राखेको छ । आयोजनाका प्रवन्धकको केन्द्रीय तहको आयोजना व्यवस्थापन समितिमा प्रतिनिधित्व हुन्छ । कोष वि.सं. २०१२ सम्म चल्नेछ ।

स्थानीय विकास कोषले ग्रामीण पूर्वाधार, आय आर्जन तथा मानव संशाधन विकासका अवसरहरूको माध्यमले गरीबी निवारण गर्ने लक्ष्य राखेको छ । यसले साना ग्रामीण पूर्वाधार तथा अन्य सार्वजनिक लगानीका आवश्यकताहरूको सामुदायिक पहिचान गर्ने लक्ष्य पनि राखेको छ । यो लक्ष्य प्राप्तिका लागि कोषले सहभागितात्मक योजना तर्जुमा ढाँचा अन्तर्गत एक पारदर्शी आयोजना छनौट प्रकृयालाई संस्थागत गर्न काम गर्नेछ । यस अन्तर्गत एउटा पुस्तिका पनि तैयार गरिने छ, जस्मा सफल सामुदायिक विकास आयोजनाको आधार तथा जिल्लामा चाहिने कोषको आकार र प्रकृतिको विवरण समावेश हुनेछन् । कोषले जिल्ला एवं इलाका तहमा वित्तीय व्यवस्थापन तथा जानकारी दिने क्षमतालाई संस्थागत गर्ने तथा कोषको वित्तीय लगानी संचालन र व्यवस्थापन गर्ने पनि लक्ष्य राखेको छ । यसको एक प्रमुख अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सूचक गरीब तथा पिछडिएका समूहको स्थितिमा आएको सुधारको स्तर रहनेछ ।

कोषले गरीब तथा पिछडिएका समूहहरू, स्थानीय निकाय तथा सामुदायिक संगठन, गै.स.सं., निजी संगठनहरू जस्ता अन्य स्थानीय संस्थाहरूलाई प्राथमिक लक्षित समूहका रूपमा पहिचान गरेको छ । सहभागितात्मक विकास प्रकृया एवं स्थानीय प्रजातान्त्रिक शासनको सुधारमा लागेका नागरीक समाज संगठनहरूलाई फराकिलो स्थान दिएर कोष आफ्नो कार्यक्रममा “ सेवा आपूर्ति कर्ताहरू” लाई संलग्न गर्न चाहन्छ । यसको दोस्रो लक्षित समूहमा राष्ट्रिय योजना आयोग तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय जस्ता केन्द्रीय स्तरका नीति तथा योजना निर्माताहरू पर्दछन् ।

कोषले आधारभूत सार्वजनिक एवं सामुदायिक पूर्वाधार एवं सेवाहरूको दिगो व्यवस्थामा सुधार गरेर, स्थानीय निकायको क्षमता र वैधतालाई बलियो बनाएर तथा नेपालमा विकेन्द्रीकरण प्रकृतिलाई फराकिलो पार्ने प्रकृया, व्यवहार र नीतिहरूको विकास गरेर स्थानीय सामाजिक आर्थिक विकास र गरीबी निवारणमाथि प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ भन्ने अपेक्षा गरेको छ । कोषको सर्वाधिक महत्वपूर्ण पक्ष भनेको स्थानीय निकायहरूको वित्तीय व्यवस्थापन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन क्षमता वढाएर उनीहरूको विकेन्द्रीकृत वित्तीय हस्तान्तर प्रकृत्याको प्रवर्धन गर्नु हो ।

स्थानीय विकास कोषको एक बलियो पक्ष भनेको पि.डि.डि.पी./एल.जी.पी.को सवलता र अनुभवमा पहुँच हो । विकास आवश्यकताहरूको व्यवस्थापन गर्न स्थानीय निकाय र सामुदायिक संगठनहरूको बढ्दो क्षमताले कोषलाई आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिका लागि सही अवसर प्रदान गर्दछ । तर, यस्तो कार्यक्रम संचालन गर्नको लागि सबै प्रमुख सरोकारवालाहरूको राजनैतिक प्रतिवद्धता तथा स्थानीय निकाय र पि.डि.डि.पी./एल.जी.पी.हरूको उच्च स्तरीय व्यवस्थापनको खाँचो पर्दछ ।

@=@

;ftj6f

sfo{qmdx?sf}

t'ngf

निम्न तालिकामा सातै वटा कार्यक्रमहरूका मुख्य मुख्य विशेषताहरूको तुलनात्मक समिक्षा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४, दातृसंस्थाका विकेन्द्रीकरण सहयोग कार्यक्रम : तूलनात्मक समिक्षा

	यु.एन.डि.पी./ पि.डि.डि.पी./एल.जि.पी	डानिडा/डासु	एस.एन.भी/मेची	जि.टि.जेड./ यु.डि.एल.इ.	यस.डि.सी./नेपाल कानून समाज, काभ्रे	केयर- नेपाल/बाजुरा	यु.एन.सि.डि.एफ/ स्थानीय विकास कोष
१. तरिका	<ul style="list-style-type: none"> - सहभागितात्मक योजना प्रकृया - सामाजिक परिचालन - सामुदायिक संगठनको निर्माण - क्षमता निर्माण 	<ul style="list-style-type: none"> - वित्तीय सहयोग तथा क्षमता निर्माणद्वारा संस्थागत विकास - लक्ष निर्धारण तथा केन्द्र जिल्ला, नगर, गाउँ तथा वडा तहका स्थानीय निकायको बीच सम्बन्धको प्रवर्धन - अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव - तालिम सामग्री तथा पुस्तिकाको विकास सहित एल.डि.टि.ए.लाई सहयोग - जि.वि.स.महासंघ लाई सहयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - सहभागितात्मक योजना प्रकृया - सामुदायिक संगठन - प्रमुख जिल्ला स्तरीय सहभागीहरूका बीच सम्बन्धको प्रवर्धन - माग निर्देशित तालिम - प्रतिस्पर्धी वित्तीय सहयोग आवेदन 	<ul style="list-style-type: none"> - शहरी विकासमा वित्तीय, परामर्श तथा तालिम सहयोग - नेपाल नगरपालिका संघलाई सहयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - संस्थागत बहुलबाद - नेपाल कानून समाजको स्थानीय निकाय बुलेटिन प्रकाशनलाई सहयोग - गा.वि.स. तथा जि.वि.स. क्षमता निर्माण कार्यक्रम - निजी सेवा आपूर्तिको सहयोग - संयुक्त लगानी 	<ul style="list-style-type: none"> - सामुदायिक संगठनद्वारा कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयन 	<ul style="list-style-type: none"> - ग्रामीण पूर्वाधारको विकास - संयुक्त लगानी - सहभागितात्मक योजना प्रकृया
२. संगठन	<ul style="list-style-type: none"> - राष्ट्रिय स्तरको कार्यक्रम व्यवस्थापन समिति - सरोकारवालाहरू मिलेर राष्ट्रिय र जिल्ला व्यवस्थापन समितिको गठन - जिल्ला सल्लाहकारहरू - सामुदायिक संगठनहरू 	<ul style="list-style-type: none"> - डासु - जिल्ला सल्लाहकार - जिल्ला आयोजनाको व्यवस्थापन जि.वि.स.ले नै गर्दछ 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय सरोकारवालाहरूबाटै जिल्ला समन्वय समितिको गठन - जिल्ला सल्लाहकार - स्थानीय गै.स.सं. मार्फत सामाजिक परिचालनको कार्यान्वयन 	<ul style="list-style-type: none"> - नगरपालिकाद्वारा आयोजनाको व्यवस्थापन - धुम्ति सल्लाहकार सेवा - शहरी विकास कोषद्वारा वित्तीय सहयोग - शहरी विकास तालिम केन्द्र मार्फत तालिम 	<ul style="list-style-type: none"> - कानून समाज/काभ्रेको निर्देशन समिति - जि.वि.स. कार्यक्रम काभ्रे जि.वि.स.ले व्यवस्थापन गर्छ 	<ul style="list-style-type: none"> - जिल्ला, इलाका र फिल्ड कार्यालयहरू - आयोजना सल्लाहकार - सामुदायिक विकास समिति 	<ul style="list-style-type: none"> - जि.वि.स. र गा.वि.स.द्वारा स्थानीय आयोजनाको व्यवस्थापन - पि.डि.डि.पी./एल.जि.पी. को संगठनात्मक संरचनाको उपयोग

	यु.एन.डि.पी./ पि.डि.डि.पी./एल.जि.पी	डानिडा/डासु	एस.एन.भी/मेची	जि.टि.जेड./ यु.डि.एल.इ.	यस.डि.सी./नेपाल कानून समाज, काभ्रे	केयर- नेपाल/बाजुरा	यु.एन.सि.डि.एफ/ स्थानीय विकास कोष
३. केन्द्रीय तथा स्थानीय स्तरमा सहयोगी संस्था	<ul style="list-style-type: none"> - केन्द्रीय तह: राष्ट्रिय योजना आयोग, स्थानीय विकास मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय - स्थानीय तह : जि.वि.स., जिल्ला भित्रका केहि गा.वि.स.हरु 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीयविकास मन्त्रालय, विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन एवं अनुगमन समिति र यसको कार्य समिति, जि.वि.स. महासंघ, स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान स्थानीय निकायवित्तीय आयोग - डोटी र सुर्खेत जि.वि.स.हरु, सबै नगरपालिकाहरु र दुबै जिल्लाका गा.वि.स.हरु वडाहरु 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय विकास मन्त्रालय - जि.वि.स.हरु र केही सम्बद्ध गा.वि.स. - गै.स.सं. 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय विकास मन्त्रालय, नगरपालिका संघ, - नगरपालिकाहरु 	<ul style="list-style-type: none"> - नेपाल कानून समाज - काभ्रे जि.वि.स 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय विकास मन्त्रालयको दुर्गम क्षेत्र विकास समिति - जि.वि.स. र केहि गा.वि.स.हरु 	<ul style="list-style-type: none"> - पि.डि.डि.पी / एल.जि.पी. कार्यक्रम - जि.वि.स.हरु र केही गा.वि.स. - सामुदायिक संगठनहरु
४. गरीबी निवारण र गरीबहरुको सशक्तिकरण	<ul style="list-style-type: none"> - वचत/ ऋण तथा स्थानीय ट्रष्ट कोष - सामाजिक परिचालन - स्वास्थ्य र सरसफाई सम्बन्धी चेतना वृद्धि - सामुदायिक संगठनहरुले गरीबहरुलाई प्राथमिकता दिन्छन् 	<ul style="list-style-type: none"> - कार्यक्रमको तात्कालिक उद्देश्यमा नपरेपनि दीर्घकालिक प्रभावले गरीबी घटाउँछ - गरीबप्रति जवाफदेहिताका लागि स्थानीय नेतृत्वलाई संवेदनशील बनाउने - दलित वर्गका वालिकालाई छात्रवृत्ति 	<ul style="list-style-type: none"> - वचत/ ऋण योजना - सामाजिक परिचालन - स्वास्थ्य र सरसफाई सम्बन्धी चेतनामा वृद्धि - गरीबमुखी साना कार्यक्रमलाई प्राथमिकता - गरीबको चेतना र सिप बढाउछ 	<ul style="list-style-type: none"> - कार्यक्रमको तात्कालिक उद्देश्यभित्र पर्दैन 	<ul style="list-style-type: none"> - कार्यक्रमको तात्कालिक उद्देश्य भित्र पर्दैन तर दीर्घकालिक प्रभावले गरीबी घट्न सक्दछ 	<ul style="list-style-type: none"> - आय आर्जनलाई सहयोग - चेतनावृद्धि - गरीब लक्षित प्राथमिकता कार्यक्रम - दलित वालिका लाई छात्रवृत्ति 	<ul style="list-style-type: none"> - ग्रामीण पूर्वाधारको विकास - उत्पादकत्व वृद्धिमा सहयोग
५. क्षमता विकास	<ul style="list-style-type: none"> - सहभागितात्मक योजना, वित्तीय व्यवस्थापन, - सामाजिक परिचालन र सूचना 	<ul style="list-style-type: none"> - विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन एवं अनुगमन समिति र कार्यसमिति, स्थानीय निकाय वित्तीय 	<ul style="list-style-type: none"> - नेतृत्व, आयोजना र वित्तीय व्यवस्थापन, महिला, योजना र कानूनी अधिकारमा तालिम 	<ul style="list-style-type: none"> - योजना, वित्तीय व्यवस्थापन र सामुदायिक विकासमा नगरपालिकाहरुको 	<ul style="list-style-type: none"> - काम कर्तव्यहरु, सहभागितात्मक योजना र वित्तीय व्यवस्थापनमा स्थानीय निकायलाई तालिम 	<ul style="list-style-type: none"> - सहभागितात्मक योजना, अनुगमन र प्राविधिक शीपमा तालिम 	<ul style="list-style-type: none"> - पाइलट प्रोजेक्टका माध्यमले वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार - अनुगमन र

	यु.एन.डि.पी./ पि.डि.डि.पी./एल.जि.पी	डानिडा/डासु	एस.एन.भी/मेची	जि.टि.जेड./ यु.डि.एल.इ.	यस.डि.सी./नेपाल कानून समाज, काभ्रे	केयर- नेपाल/बाजुरा	यु.एन.सि.डि.एफ/ स्थानीय विकास कोष
	व्यवस्थापनमा व्यवस्थापन सहयोग र तालिम - जि.वि.स.मा कार्यक्रम अधिकृत नियुक्त भए - विदेशमा अध्ययन भ्रमण	आयोग, जि.वि.स. महासंघ, स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, जि.वि.स., नगरपालिका र गा.वि.स.हरुको क्षमता विकास - सहभागितात्मक योजना प्रकृया, नेतृत्व र व्यवस्थापनमा जि.वि.स., नगरपालिका, गा.वि.स. र वडाहरुको सिप वृद्धि - विदेशमा अध्ययन भ्रमण	- अनुभव भ्रमण - सहभागितात्मक योजना, सामाजिक परिचालन, र आयोजना व्यवस्थापनमा सुधार	क्षमता विकास	- स्थानीय निकायले सेवा आपूर्तिको वैकल्पिक माध्यमका रूपमा आफ्नै सेवा केन्द्र (कृषि पशु विकास र औषधालय) चलाउन निजी उद्यमीलाई तालिम	- अध्ययन भ्रमण	मूल्याङ्कन गर्ने शीपमा सुधार
६. गै.स.सं. र निजीक्षेत्रको संलग्नता	- स्थानीय गै.स.सं. को थोरै संलग्नता - सरकारी/निजी साभेदारीलाई प्रवर्धन गर्ने प्रयास	- जि.वि.स. महासंघ मात्रै प्रत्यक्ष संलग्न	- स्थानीय गै.स.सं. मार्फत कार्यान्वयन गरिन्छ - जिल्ला समन्वय समितिमा गै.स.सं. र व्यापारिक संगठनहरु संलग्न	- बाटो बनाउने जस्ता आयोजनामा गै.स.सं. र निजी क्षेत्रको संलग्नता	- नेपाल कानून समाजको संलग्नता - निजी सेवा आपूर्ति व्यवस्थालाई सहयोग	- पिसविन र अन्य गै.स.सं.को संलग्नता	- गै.स.सं., सामुदायिक संगठन र निजी सेवा आपूर्तिकर्ताको संलग्नता
७. पारदर्शिता	- पारदर्शिताबारे गोष्ठी र सेमिनार - मुख्य निर्णयहरु र कार्यक्रमबारे मुद्रित र मौखिक सूचना	- केन्द्रिय र स्थानीय सबै सहयोगी संस्थाहरु पारदर्शिता बढाउन सघाउ पु- याउंछन् - पारदर्शी निर्णय प्रकृया र संप्रेषणबारे जि.वि.स., नगरपालिका, गा.वि.स. र वडाका प्रतिनिधिहरुलाई तालिम	- बजेट बाँडफाँड र आयोजना छनौटबारे सूचना संप्रेषण गर्न स्थानीय निकायलाई प्रोत्साहन	- नगरपालिकाहरुलाई परिषदका एजेण्डा, निर्णय, बजेट र प्रगति प्रतिवेदन संप्रेषण गर्न प्रोत्साहन	- प्रत्यक्ष उद्देश्य नरहेको	- संलग्न सबैलाई निर्णय, योजना र बजेट बारे सूचना दिन प्रोत्साहन	- सहभागितात्मक आयोजना छनौट, व्यवस्थापन र अनुगमन - आयोजनाबारे जागरण अभियान

	यु.एन.डि.पी./ पि.डि.डि.पी./एल.जि.पी	डानिडा/डासु	एस.एन.भी/मेची	जि.टि.जेड./ यु.डि.एल.इ.	यस.डि.सी./नेपाल कानुन समाज, काभ्रे	केयर- नेपाल/बाजुरा	यु.एन.सि.डि.एफ/ स्थानीय विकास कोष
द. वित्तीय प्रबन्ध	<ul style="list-style-type: none"> - जि.वि.स. र गा.वि.स.लाई बजेट प्रकृत्यामा सुधार गर्न र आय आर्जन बढाउन सहयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय निकाय वित्तीय आयोगको क्षमता विकास - श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायका विच वित्तीय सहयोगका लागि मध्यस्थता मञ्च (जि.वि.स महासंघ) बनाउने तर्फ सहयोग - बजेट र लेखा प्रकृत्यामा स्थानीय सरकारलाई तालिम - सहयोगी संस्थाले आफै व्यवस्थापन गर्ने डानिडा आयोजनालाई वित्तीय सहयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - खाता राख्ने र वित्तीय व्यवस्थापनमा गा.वि.स.लाई तालिम - जि.वि.स.हरुलाई कम्प्युटर र लेखा प्रोग्राम उपलब्ध गराइयो 	<ul style="list-style-type: none"> - तालिम परामर्श र उपकरण दिई वित्तीय प्रबन्ध तथा बजेट र योजना प्रकृत्यामा सहयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - वित्तीय व्यवस्थापनमा तालिम - काभ्रेमा श्रोत परिचालन बढाइएको 	<ul style="list-style-type: none"> - आय आर्जन कृत्याकलाप 	<ul style="list-style-type: none"> - वित्तीय व्यवस्थापनमा क्षमता विकास - श्रोत परिचालन
९. लैंगिक समता	<ul style="list-style-type: none"> - कार्यक्रमका कर्मचारीलाई लैंगिक अभिमुखीकरण - सामाजिक परिचालनमा महिलालाई प्राथमिकता - महिला सामुदायिक संगठन 	<ul style="list-style-type: none"> - डोटी र सुर्खेत जिल्लामा स्थानीय निकायको सबै महिला प्रतिनिधीहरुलाई तालिम - लैंगिक विषयमा स्थानीय नेतृत्वलाई चेतना कार्यक्रम - वालिकाहरुलाई छात्रवृत्ति 	<ul style="list-style-type: none"> - लैंगिक विषयमा चेतना कार्यक्रम - लैंगिक संवेदनशीलताका आधारमा गै.स.सं.को छनौट - विशेष महिला कृत्याकलाप र सामुदायिक संगठन - आयोजनामा नियुक्ति गर्दा महिलालाई प्राथमिकता 	<ul style="list-style-type: none"> - लैंगिक मामिला हेर्ने ओम्बुडसम्यान नियुक्त गरियो - घुम्ति परामर्श टिममा लैंगिक संवेदनशीलता 	<ul style="list-style-type: none"> - महिला उम्मेदवारलाई तालिममा प्राथमिकता 	<ul style="list-style-type: none"> - आमा समूह - महिलाहरुको विशेष तालिम - आयोजनाका कृत्याकलापहरु मा महिलालाई प्राथमिकता - सामुदायिक विकास समितिहरुमा महिलाका लागि स्थान सुरक्षित 	<ul style="list-style-type: none"> - महिलाहरुको आय र साक्षरताको स्तर न्यून रहेका आधारमा जिल्ला छनौट (आंशिक)

	यु.एन.डि.पी./ पि.डि.डि.पी./एल.जि.पी	डानिडा/डासु	एस.एन.भी/मेची	जि.टि.जेड./ यु.डि.एल.इ.	यस.डि.सी./नेपाल कानून समाज, काभ्रे	केयर- नेपाल/बाजुरा	यु.एन.सि.डि.एफ/ स्थानीय विकास कोष
१०. जातीय समता	- प्रत्यक्ष उद्देश्य छैन तर गरीबलाई फाइदा पुग्ने कृयाकलापलाई प्राथमिकता - जातीय समतालाई सहयोग	- कार्यक्रमको प्रत्यक्ष उद्देश्य छैन - दलित वर्गका वालिकालाई छात्रवृत्ति	- आयोजना छनौटमा पिछडिएका समूहलाई प्राथमिकता	- प्रत्यक्ष उद्देश्य छैन	- प्रत्यक्ष उद्देश्य छैन	- दलितहरुका लागि वचत/ ऋण कार्यक्रम - दलित वालिकाहरुलाई छात्रवृत्ति	- प्रत्यक्ष उद्देश्य छैन
११. ग्रामीण जनताको स्थितिमा सुधार	- लक्षित समूह ग्रामीण नै हो	- स्थानीय लक्षित समूह मूलत ग्रामीण नै हो	- लक्षित समूह ग्रामीण नै हो	- कार्यक्रमको उद्देश्यमा छैन	- लक्षित समूह ग्रामीण नै हो	- लक्षित समूह मूलत ग्रामीण नै हो	- ग्रामीण पूर्वाधार, सेवा, आय उपार्जन, रोजगारी, सुशासनको विकास
१२. वैयक्तिक र परिवार भिन्नका सम्बन्धमा सुधार	- सामाजिक परिचालन र सामुदायिक संगठनको गठन	- महिला सशक्तिकरणको सकारात्मक प्रभाव पर्न सकदछ	- सामाजिक परिचालन र सामुदायिक संगठनको गठन	- शहरी विकासको सकारात्मक प्रभाव पर्नुपर्छ	- कार्यक्रमको उद्देश्यमा छैन	- सामुदायिक संगठनको गठन तथा वचत/ ऋण कार्यक्रमको सकारात्मक प्रभाव पर्नु पर्दछ	- कार्यक्रमको उद्देश्यमा छैन
१३. कार्यक्रमको दिगोपना	- सामाजिक परिचालन, क्षमता विकास र सामुदायिक संगठन	- संस्थागत र क्षमता विकास - जि.वि.स.महासंघले सेवावापत शुल्क लिन्छ - जि.वि.स. महासंघले कानूनी संशोधन प्राप्त गरेको छ	- सामाजिक परिचालन, क्षमता विकास तथा स्थानीय निकाय र गै.स.सं.को संस्थागत विकास	- नगरपालिकाहरुको क्षमता बढेको छ	- जि.वि.स. र गा.वि.स.को क्षमता बढेको छ - आत्मनिर्भर निजी सेवा केन्द्रहरु	- जि.वि.स., गा.वि.स., गै.स.सं. र सामुदायिक संगठनहरुको क्षमता विकास	- जि.वि.स., गा.वि.स. र सामुदायिक संगठनहरुको क्षमता विकास

	यु.एन.डि.पी./ पि.डि.डि.पी./एल.जि.पी	डानिडा/डासु	एस.एन.भी/मेची	जि.टि.जेड./ यु.डि.एल.इ.	यस.डि.सी./नेपाल कानून समाज, काभ्रे	केयर- नेपाल/बाजुरा	यु.एन.सि.डि.एफ/ स्थानीय विकास कोष
१४. लागतमा प्रभावकारिता	- यसै सम्बन्धी विश्लेषण नभए पनि विद्यमान स्थानीय निकायहरु तथा स्थानीय स्तरमा भौतिक, मानव, र वित्तीय संसाधनको स्थिति हेर्दा सबै लागतमा प्रभावकारितालाई समर्थन गर्दछन्	- यसै सम्बन्धमा विश्लेषण उपलब्ध छैन, तर स्थानीय ठाउँमा स्थानीय तालिमकर्ताबाट दिने तालिमले लागतमा प्रभावकारितालाई सघाउँछ - जिल्लाका विदेशी सल्लाहकारहरु महंगो भएपनि आवश्यक छन्	- यसै सम्बन्धी विश्लेषण उपलब्ध छैन	- यसै सम्बन्धी विश्लेषण उपलब्ध छैन	- यसै सम्बन्धी विश्लेषण उपलब्ध छैन	- यसै सम्बन्धी विश्लेषण उपलब्ध छैन	- यसै सम्बन्धी विश्लेषण उपलब्ध छैन
१५. केन्द्रीय तहमा कार्यक्रमको असर	- नवौं योजना र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको तर्जुमामा प्रभाव प- यो - स्थानीय “ डेटावेस” र सामुदायिक संगठन माफत सामाजिक परिचालन - अरु दातृसंस्था (ए.ए.न.भी., नोराड) लाई प्रेरणा	- जि.वि.स. महासंघ, स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, स्थानीय निकाय वित्तीय आयोग तथा विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिको सिर्जना - संस्थागत सहयोगमा विकेन्द्रीकरण नीतिको तैयारीमा मद्दत - स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन र नियमावलीको विकासमा सहयोग	- कार्यक्रमको अनुभवका आधारमा नीतिगत विकासलाई मद्दत	- नगरपालिका ऐन, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन र नियमावली तैयारीमा सहयोग - कार्यदललाई सहयोग - नगरपालिकाहरुको वित्तीय विश्लेषण अध्ययनको तैयारी र संप्रेषणमा स्थानीय विकास मंत्रालयलाई सहयोग - नगरपालिकासंघला ई बलियो बनाइयो	- कार्यशालाहरुका माध्यमले विकेन्द्रीकरणको वहसलाई सघाउ	- वार्षिक समिक्षा र कार्यक्रम मूल्याङ्कनको प्रकाशन गरेर दातृसंस्था तथा अन्यलाई सूचना संप्रेषण गरियो	- कार्यक्रमको अनुभवका आधारमा वित्तीय प्रवन्ध, स्थानीय आय उपाजन तथा स्थानीय निकायको वित्तीय व्यवस्थापन सम्बन्धमा विकेन्द्रीकरण नीतिलाई मद्दत

समिक्षाका निष्कर्ष र सिफारिसहरू

समिक्षाले प्रस्तुत गरेका सिफारिसहरूले सरकारको विद्यमान विकेन्द्रीकरण प्रवर्धन प्रयासमा कसरी गुणात्मक सुधार ल्याउन सकिन्छ भन्ने कुरा बताउनुका साथै दातृसंस्थाहरूको सहयोग र उनीहरू सित अनुकूल समन्वय राखी कसरी यो उपलब्धी हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा पनि प्रकाश पारेका छन् ।

#=! ;/sf/L gLlt Pj+ /OfgLlts 9f“rf

वि.सं. २०४६ देखि सबै सरोकारवाला र खास गरेर स्थानीय निकायहरूले विकेन्द्रीकरणको प्रयासको गतिलाई बढाउनुपर्ने माग गर्दै आइरहेका छन् । नवौं पञ्चवर्षीय योजनामा विकेन्द्रीकरणलाई कानूनी वैधता दिने आफ्नो वाचा अनुकूल सरकारले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन र नियमावली लागु गर्नुको साथै स्थानीय निकाय वित्तीय आयोगको गठन पनि गरेको छ । कानूनी संरचनाको तैयारी भइसकेपछि यसको कार्यान्वयन गर्ने चुनौति अगाडि तेर्सिएका छन् । राजनैतिक प्रतिवद्धता, प्रशासनिक एवं कर्मचारीतन्त्रको सहयोग तथा यथेष्ट श्रोत परिचालन विकेन्द्रीकरणको प्रभावकारी कार्यान्वयनका मुख्य तत्वहरू हुन् ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको कार्यान्वयनका लागि स्पष्ट कार्ययोजना सहितको रणनीतिको अभाव छ । निश्चित समयवाधि तोकिएको राष्ट्रिय विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन योजनाको अभावका साथै विकेन्द्रीकरणको व्यवस्थापन, अनुगमन र समन्वय कार्यलाई सघाउन श्री ५ को सरकारको कुनै पनि संस्थालाई स्पष्ट जिम्मेदारी तोकिएको छैन । विकेन्द्रीकरण सुधार प्रति राजनीतिक प्रतिवद्धता नरहेकोले सरकारी निकायहरू विकेन्द्रीकरण सुधारलाई आफ्नो पारंपरिक शक्ति हरिने त्रासका रूपमा यसलाई छेक्न खोज्दछन् । विकेन्द्रीकरण ढाँचाका बारेमा पनि कुनै साभ्ना समझदारी छैन । यी समस्याहरूले गर्दा विकेन्द्रीकरणको प्रभावकारी कार्यान्वयन जोखिममा पर्ने देखिन्छ ।

सिफारिस

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको संरचना भित्र रही श्री ५ को सरकारले विकेन्द्रीकरण प्रकृयाको व्यवस्थापन, अनुगमन तथा समन्वयको लागि स्पष्ट जिम्मेदारी तोकिए एउटा निश्चित समयवाधि सहितको

विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन योजनाको प्रारूप तैयार गर्नुपर्दछ । श्री ५ को सरकारले यो कार्यको जिम्मेदारी सर्वाधिक योग्य केन्द्रीय सरकारी संस्थालाई तोक्नु पर्दछ । यो योजना समग्र सरकार, स्थानीय निकाय, दातृ संस्था, निजी क्षेत्र तथा नागरीक समाजसित परामर्श गरी तैयार गर्नु पर्दछ । यसले श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायका विच समन्वय, श्रोत परिचालन, कार्यक्रमको प्रारूप तथा अनुगमनका सूचकहरूलाई विस्तारपूर्वक प्रस्तुत गरी विकेन्द्रीकरणको प्रकृयालाई संस्थागत गर्ने तर्फ निर्देशित गर्नुपर्दछ । राष्ट्रिय तहमा विकेन्द्रीकरण सुधार प्रकृयाको समन्वय, व्यवस्थापन, प्रवर्धन एवं अनुगमन गर्ने सरकारको क्षमतामा सुधारको आवश्यकता छ । श्री ५ को सरकारले योजना कार्यान्वयनका निमित्त संवाद शुरु गर्नुका साथै आवश्यक आर्थिक सहयोग समेत जुटाई दिनु पर्दछ ।

यस्तो योजनाले निम्न कुराहरू कसरी गर्ने भन्ने बताउँछ :

- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन संग वाभिएका विषयगत ऐनहरूका प्रावधानहरूको संशोधन गर्ने,
- दोहरोपना तथा स्थानीय निकायका निक्षेपित कार्यमा हस्तक्षेप हुन नदिन श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायका कार्यहरूको स्पष्ट सिमांकन गर्ने,
- स्थानीय निकायको वर्तमान संरचनाको समिक्षा गर्ने,
- विकेन्द्रीकृत वित्तीय प्रणालीको विकास गर्ने,
- राष्ट्रिय योजना आयोग, विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति, स्थानीय

- विकास मंत्रालय र सरकारका अरु निकायहरुसित यौगिक सम्बन्धको स्थापना गर्ने,
- गतिलो वित्तीय सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन प्रणालीको खाका तैयार गर्ने,
  - स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि विषयगत मंत्रालयहरुसित सहयोग र साभेदारी बढाउने,
  - श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायहरुका विच नियमित संवादको परिपाटी बनाउने,

- ऐनमा प्रावधान भएको स्थानीय लोकसेवा व्यवस्थाकालागि ऐन बनाउनेतर्फ पहल गर्ने,
- विकेन्द्रीकृत स्थानीय शासन, वित्तीय एवं प्रशासनिक व्यवस्थापनमा स्थानीय निकायका प्रतिनिधीहरुको क्षमता बढाउने, तथा
- विकेन्द्रीकरण सम्बन्धी निर्णयहरुमा स्थानीय निकायहरुका संघ महासंघहरुलाई एक साभेदार तथा सरोकारवालाका रूपमा संलग्न गराउने ।

#=@ P]g lgod ;DaGwL aGbf]a:t

विकेन्द्रीकरणको सुधारका लागि स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको बन्दोवस्त यथेष्ट आधार रहेपनि विकेन्द्रीकरण प्रकृया संसदीय दलगत गुटबन्दी तथा कार्यपालिकाका स्वेच्छाचारी निर्णयहरुको कोपभाजनमा पर्न सक्दछ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन संग वाभिएका विषयगत ऐनहरु यसको कार्यान्वयनमा देखिएको एक अर्को प्रमुख व्यवधान हो । जिल्ला विकास समिति महासंघले यस विषयमा एक सुभाव सहितको मस्यौदा विधेयक तैयार गरी श्री ५ को सरकारलाई पेश गरेको छ ।

सिफारिस

उच्चस्तरीय विकेन्द्रीकरण समन्वय समितिले समेत सिफारिस गरिसकेको विकेन्द्रीकरणको प्रावधानलाई संविधान मै समावेश गर्नु पर्दछ । यसका लागि सरकार र राजनीतिक दलहरुले संविधानमा आवश्यक संशोधन गर्ने तर्फ विचार गर्न शुरु गरिहाल्नु पर्दछ । वाभिएका ऐनहरुको संशोधन भन सक्दो छिटो गर्नु पर्दछ । यस सम्बन्धमा प्रयासको थालनी भइसकेको छ र संशोधनका प्रावधानहरु पनि तैयार भइसकेका छन् । यस्तो अवस्थामा श्री ५ को सरकारले संसदको १९ औं अधिवेशनमा उक्त संशोधन प्रस्तावलाई पेश गर्ने लक्ष्य राख्नु पर्दछ ।

#=# :yfgLo lgsfosf]] ;+/rgf

उच्चस्तरीय विकेन्द्रीकरण समन्वय समितिको प्रतिवेदनले स्थानीय निकायका इकाइहरुको संख्या अत्यधिक रहेको निष्कर्ष निकालेको भएपनि नेपाली प्रशासनिक एवं सेवा आपूर्ति व्यवस्थालाई विचार गर्दा दुई तहको स्थानीय निकायको विद्यमान संरचना अहिलेलाई सान्दर्भिकनै देखिन्छ । समस्याको चूरो स्थानीय निकायको बनोटमा त्यति छैन जति भएको यसको सिमित स्वायत्तता, क्षमता र वित्तीय अवस्था, तथा नगरपालिकाहरुको भूमिका र स्थानवारेको अस्पष्टतामा छ ।

सिफारिस

स्थानीय निकायहरुलाई स्पष्ट वित्तीय आधार सहित आफ्ना निक्षेपित कार्य गर्न पूर्ण स्वायत्तता दिने काम संगै यिनीहरुको इकाइहरुको संख्या घटाउने र संरचना फेर्ने काम गर्नु पर्दछ । स्थानीय निकायलाई कार्य सम्पादन गर्न कस्तो संरचना चाहिन्छ भन्ने विषयमा विस्तृत अध्ययन भइसकेपछि मात्रै यसका आधारमा सुधार प्रकृया थाल्नु पर्दछ ।

#=\$:yfgLo lgsfosf]] ljQLo Joj:yf

विकेन्द्रीकरण र गरीबी निवारणका बीच सोभो सम्बन्ध स्थापना गर्नको लागि वित्तीय विकेन्द्रीकरण एक पूर्वशर्त भएकोले स्थानीय निकायलाई उचित वित्तीय श्रोतको निक्षेपण विना विकेन्द्रीकरण संभव छैन । तर, यो सम्बन्ध स्थापनाको लागि चाहिने नीति

एवं कार्यनीतिहरुको अभाव छ । उचित वित्तीय व्यवस्थाको आधारमा स्थानीय निकायहरु आफ्ना निक्षेपित कार्यहरु गर्न सकिरहेका छैनन् । उदाहरणका लागि स्थानीय निकायहरुलाई कूल राष्ट्रिय बजेटको ४ प्रतिशत भन्दा पनि कम र कूल विकास बजेटको १०

प्रतिशत भन्दा पनि कम रकम छुट्ट्याइन्छ । धेरै स्थानीय निकायहरूसँग उपयुक्त, वित्तीय व्यवस्थापन दक्षताको पनि अभाव छ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनमा सरकारले स्थानीय तहमा उठेका राजश्वको जि.वि.स.सित हिस्सेदारी गर्नुपर्दछ भन्ने प्रावधान रहेपनि वन, पर्यटन, प्राकृतिक श्रोत तथा विद्युत उत्पादनबाट उठने राजश्वको भागवंडाको लागि स्पष्ट कार्यान्वयन प्रकृयाको अभावमा यो प्रावधान प्रभावकारी हुन सकेको छैन । श्री ५ को सरकारले मालपोत उठाउने अधिकार स्थानीय निकायलाई दिए पनि जि.वि.स.को एक प्रमुख राजश्व श्रोत रहेको घर जग्गा रजिष्ट्रेशन दस्तुर दर भने घटाई दिएकाले जि.वि.स.ले वित्तीय हानी उठाउनु परेको छ । यसबाट सरकार आफ्ना निर्णयहरूको जि.वि.स.का अधिकारहरूसित समन्वय गर्न प्राय असफल हुने गर्दछ भन्ने देखाउँछ ।

स्थानीय निकाय वित्तीय आयोगको गठन तथा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनमा हालै भएका संशोधनहरू सकारात्मक विकास हुन् । तर, थुप्रै समस्याहरू ज्यूका त्यू छन् । जस्तै, स्थानीय सरकारलाई छुट्ट्याइने अनुदानको सरकारी व्यवस्था न त पारदर्शी छ, न कुनै स्पष्ट आधारको अवलम्बन गरेको पाइन्छ । एकातिर सरकारी अनुदानमा स्थानीय निकायको निर्भरता बढेको छ भने अर्कोतिर यिनीहरू आफैले पाएका कराधिकारको पर्याप्त उपयोग पनि गर्न सकेका छैनन् । वित्तीय विकेन्द्रीकरणमा दाताहरूको सहयोग पनि अपर्याप्त रहेको छ । केही दाताहरूले अब आएर श्री ५ को सरकारलाई वित्तीय विकेन्द्रीकरणको रणनीति बनाउन सहयोग गर्न शुरु गरेका छन् ।

सिफारिस

वित्तीय विकेन्द्रीकरण एक जटिल प्रकृया हो । यसमा सहयोगी नीतिगत ढाँचा, गतिलो व्यवस्थापन, वलियो राजनैतिक इच्छाशक्ति, सरोकारवालाहरूसित संस्थागत सम्भौता तथा समग्र प्रणालीकै अभिन्न अंगका रूपमा रहेको अनुगमन प्रणालीका प्रावधानहरू रहनु पर्दछ । यसका साथै यी प्रावधानहरू कृयाशील पनि हुनुपर्दछ । वित्तीय विकेन्द्रीकरणको विकासका लागि निम्न प्रारम्भिक कदमहरू चाल्नु पर्ने सिफारिस गरिन्छ ।

- स्थानीय निकायहरूको कामको स्पष्ट परिभाषा तथा लाग्ने खर्चको आंकलन गर्ने
- स्थानीय निकायको वित्तीय तथा राजश्वका श्रोतहरूको विद्यमान स्थितिको समिक्षा गर्ने
- स्थानीय निकाय सेवा आपूर्तिको प्रभावकारिता बढाउन तथा उनीहरूको काम र वित्तीय श्रोतको आधारका विच संतुलन कायम गर्न राष्ट्रिय बजेटमा स्थानीय निकायलाई छुट्ट्याइने रकमको अंश बढाउने ।

- स्थानीय निकायलाई वलियो आय श्रोतको व्यवस्था गर्ने ।
- वित्तीय विकेन्द्रीकरणका लागि नयाँ नीति, कार्यक्रम र योजना लागु गर्ने
- राष्ट्रिय स्थानीय निकाय बजेट वर्गीकरण तथा लेखा प्रणालीको सुधारिएको प्रारूप तैयार गर्ने ।
- सूचना संकलन, संप्रेषण र अनुगमन तथा स्थानीय निकाय सम्बन्धी गतिलो वित्तीय व्यवस्थापनका लागि राष्ट्रिय र स्थानीय स्तरमा एक स्थानीय निकाय वित्तीय तथ्याङ्क प्रणाली (डाटावेस) को स्थापना गर्ने । यस प्रणाली अन्तर्गत गा.वि.स.तहका डाटावेसलाई जिल्ला स्तरमा एकीकृत गर्ने तथा जिल्ला तहका डाटावेसलाई राष्ट्रिय तहमा एकीकृत गरी राष्ट्रिय डाटावेस तैयार गर्ने । जि.वि.स. महासंघले जि.वि.स. तहको डाटावेस तैयार गर्ने तर्फ तैयारी गर्न थालिसकेको छ । महासंघको यसकार्यलाई सहयोग पुऱ्याउनु पर्दछ ।
- अनुदान, बजेट र सहायता प्रावधानलाई बढी वस्तुनिष्ठ तथा पारदर्शी बनाउन आवश्यक नियम बनाउने
- गरीब जिल्लाहरूको श्रोतको स्तर बढाउन उपयुक्त व्यवस्थाको विकास गर्ने
- स्थानीय निकायको वित्तीय व्यवस्थापन, लेखा परिक्षण तथा स्थानीय निकायको राजश्व बढाउने क्षमताको सुदृढीकरणका लागि सहयोग गर्ने ।
- नूतन परिक्षण कार्यक्रमहरू ल्याउने
- संसदबाट पारित भएका नयाँ कानून वा श्री ५ को सरकारले सदर गरेका नियम वा निर्णयहरूका कारण स्थानीय निकायको राजश्वमा हुने हानीको क्षतिपूर्ति गर्न राष्ट्रिय स्तरमा एक नियम/कानून प्रभाव अध्ययन प्रणालीको स्थापना र संचालन गर्ने, र
- सरकार सित वित्तीय सम्भौतामा स्थानीय निकायका संघ महासंघहरूलाई संलग्न गराउन सरकार र संघ महासंघहरूका बीच साभेदारी स्थापना गर्ने ।

दोस्रो चरणका लागि निम्न सुधारहरू सिफारिस गरिएका छन् :

- व्यापक स्तरमा नूतन परिक्षण कार्यक्रमहरू चलाउने
- स्थानीय निकायको वित्तीय कार्य सम्पादन तथा श्रोत परिचालन क्षमता बढाउनका लागि प्रोत्साहित गर्न उत्प्रेरणाहरूको व्यवस्था गर्ने

- प्रत्येक स्थानीय निकायको हैसियत र सम्भावनाहरूमा आधारित छुट्टै अनुदान तथा सहयोग नीति तय गर्ने, र
- स्थानीय निकायलाई वित्तीय व्यवस्थापन र उनीहरूले पालना गर्नुपर्ने जवाफदेहीता

सम्बन्धमा निरन्तर तालिम दिने व्यवस्था गर्ने ।

#=% sd{rf/L lgo'lQmdf clVtof/sf] lgIf]kOf

जि.वि.स. र गा.वि.स.का सचिवहरूको सरकारी नियुक्तिले स्थानीय निकायको स्वायत्तताको वेवास्ता हुन्छ । सरकारले खटाएका सचिवहरू तथा स्थानीय निकायहरूका बीच निकै विवाद उत्पन्न भइरहेका छन् । मंत्रालय स्तरका निर्णयहरूबाट स्थानीय निकायको प्राथमिकता बाहिरका कार्यक्रमहरू यिनीहरू मार्फत संचालन हुने हुँदा केही सचिवहरूले स्थानीय निकायको स्वायत्ततामै सम्भौता गरेका छन् । यसरी नियुक्त सरकारी कर्मचारीहरूको छिटो छिटो सरुवा भइरहन्छ र भण्डै २५ प्रतिशत गा.वि.स. सचिवका पदहरू त रिक्त नै छन् । यसले गर्दा स्थानीय निकाय र खास गरी गा.वि.स.को लेखा र प्रशासन हेर्ने अख्तियार उसको मात्रै भएकोले, गा.वि.स.को प्रभावकारी काम गराइमा गंभीर बाधा खडा भएको छ । अधिकांश जि.वि.स.हरूले आफ्ना कार्यक्रम अधिकृतहरू आफै भर्ना गर्न थालेको कुरा भने यसतर्फको सबैभन्दा सकारात्मक विकास हो ।

सिफारिस

स्थानीय निकायहरूलाई आफ्नो कर्मचारीहरूको नियुक्ति र तालिम आफैले गर्ने कुरामा सक्षम बनाउनु पर्दछ । आवश्यकता र उपयुक्त कारण का आधारमा कर्मचारीहरूलाई हटाउने अधिकार पनि उनीहरू सित सुरक्षित रहनु पर्दछ । सरकारलाई आफूद्वारा खटाइएका स्थानीय निकायका सचिवहरू क्रमशः घटाउँदै लाने नीति बनाउन सिफारिस गरिएको छ । तर धेरै

स्थानीय निकायहरूको वर्तमान कमजोर व्यवस्थापन क्षमता र साधन-श्रोतको स्थितिलाई ध्यानमा राख्दा सरकारी कर्मचारीको सेवा लिने वा नलिने विकल्प सरकारले स्थानीय निकायको निर्णय भित्रै छाडनु पर्दछ । स्थानीय निकायले आफ्नै कर्मचारी भर्ना गर्न खोजेका अवस्थामा उनीहरूको व्यवस्थापकीय क्षमता माथि भार नपर्ने गरी सरकारले विस्तारै कर्मचारी घटाउँदै लाने नीति अख्तियार गर्नु पर्दछ । साथै श्री ५ को सरकारले आफ्ना कर्मचारी खटाउँदा खर्च हुने रकम स्थानीय निकायलाई यथावत हस्तान्तर गर्नु पर्दछ ताकि यो रकमबाट यिनीहरू आफूले भर्ना गरेका नयाँ कर्मचारीहरूको तलब भत्ता भुक्तानी गर्न सकुन । दुर्गम क्षेत्रका स्थानीय निकायमा योग्य कर्मचारीहरूलाई आकर्षित गर्नका लागि उत्प्रेरणाको व्यवस्था लागु गर्नु पर्दछ । स्थानीय निकायको व्यवस्थापनको पुनःसंरचना, निर्माण तथा सुधारका कारण कर्मचारीहरूको ठूलो स्तरमा स्थानान्तरण हुने हुँदा योग्य एवं दक्ष कर्मचारीहरूले हानी उठाउन नपरोस भनी सुनिश्चित हुन यथेष्ट वित्तीय श्रोत को आवश्यकता पर्नेछ । दाताहरूले यो सुधारप्रकृतिलाई परामर्श र श्रोतले सहायता गर्नु पर्दछ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले गरेको प्रावधान बमोजिम पनि स्थानीय सेवा को स्थापनाका लागि छुट्टै ऐनको निर्माण पट्टि पनि प्रकृया अघि बढाउनु आवश्यक छ ।

#=^= ;dGjo, of]hgf th'{df / jftf{

समन्वयको स्थिति सामान्यतया कमजोर छ । अधिसंख्य विषयगत कुराहरूमा निरन्तर सरकारी नियन्त्रण, स्थानीय निकाय र विषयगत शाखा कार्यालयहरूका बीच कामको दोहोरोपना, तथा सरकारी शाखा कार्यालयहरू मार्फत अधिकांश विषयगत क्षेत्रको बजेट खर्च हुने वर्तमान स्थानीय वित्तीय व्यवस्थाका कारण, खासगरी स्थानीय निकाय र शाखा कार्यालयहरूका बीच समन्वयको गंभीर अभाव छ । त्यस्तै जि.वि.स. र गा.वि.स. एवं नगरपालिका हरूका बीच तथा नगरपालिका र गा.वि.स.हरूका बीच पनि कमजोर समन्वय देखिन्छ । दातृसंस्थाका

कार्यक्रमहरूमा भने जिल्ला स्तरको समन्वय अरुहरूको भन्दा राम्रो देखिन्छ । यस्तो हुनुको पछाडि यस्ता कार्यक्रमहरू सरोकारवालाहरूलाई संलग्न गराइएको समिति, सानो आकारको समिति या स्थानीय निकाय मार्फत संचालन गरिने भएरै भएको हो ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले योजना तर्जुमा तथा सेवा आपूर्तिको लागि प्रावधान गरेको समन्वयको ढाँचा अपर्याप्त छ । वर्तमान स्थानीय योजना प्रणाली र स्थानीय स्तरमा सहमति भैसकेका प्राथमिकतालाई फेर्ने सरकारी चलनले पनि श्री ५ को सरकार र

स्थानीय निकाय वीचको सम्बन्धलाई होच्याएको छ । तथापि, केहि आशाप्रद संकेतहरु पनि छन् । जस्तै, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले जि.वि.स.लाई विषयगत कार्यक्रमका बारेमा सम्बन्धित मंत्रालयसित सोभै सम्झौता गर्ने अख्तियार दिएको छ ।

राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकतालाई संतुलित गर्न तथा श्रोतको बाँडफाँड र परिचालनका लागि संयुक्त कार्यक्रम बनाउने परिपाटीलाई संस्थागत गर्न पनि सकिएको छैन । स्थानीय निकायहरुका संघ महासंघहरुको सरकारसितको छलफल एवं सम्झौता नियमित, पेशागत र संस्थागत भएका छैनन् । त्यसमाथि, यस्तो छलफल र सम्झौता वार्तामा कुन निकाय वा संस्थाले सरकारको प्रतिनिधित्व गर्ने भन्ने कुरो पनि स्पष्ट छैन । स्थानीय विकास मंत्रालयले अख्तियारवाला समन्वयकर्ताको रूपमा काम गरिरहेको छैन भने राष्ट्रिय योजना आयोग एउटा सिफारिस गर्ने निकाय मात्रै हो ।

स्थानीय तहमा स्थानीय निकाय तथा श्री ५ को सरकारका विषयगत शाखा कार्यालयहरुका विच तथा स्थानीय निकायहरुकै विचमा पनि राम्रो समन्वय तथा सम्झौताको खाँचो छ । श्री ५ को सरकारद्वारा स्थानीय निकायका प्राथमिकताहरुलाई उल्टाउने वा वेवास्ता गर्ने संभावनालाई रोक्नु छ भने स्थानीय निकाय र श्री ५ को सरकारका विचको सम्बन्धलाई सुनिश्चित गर्नु जरुरी छ ।

सिफारिस

निम्न सिफारिसहरु गरिएका छन् :

- स्थानीय निकाय र सरकारी विषयगत शाखा कार्यालयहरुका विच कामको दोहोरोपना हटाउन स्थानीय योजना र राष्ट्रिय बजेटका विच प्रत्यक्ष सम्बन्ध स्थापित गर्ने,
- स्थानीय निकायलाई असर पार्ने सबै विषयहरुमा श्री ५ को सरकारले स्थानीय

निकायसित गर्ने सल्लाह र समझदारीहरुलाई संस्थागत गर्ने,

- स्थानीय सेवाहरु सोभै आफैले कार्यान्वयन गर्न सकुन भनेर स्थानीय निकायलाई विषयगत श्रोत उपलब्ध गराउने,
- स्थानीय निकाय र श्री ५ को सरकारका विच सहयोग, सम्झौता वार्ता र समन्वय बढाउन स्थानीय निकायका संघ महासंघहरुलाई सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्न प्रोत्साहित गर्ने,
- राष्ट्रिय समन्वयको जिम्मेदारी वहन गर्न कुनै एक दक्ष श्री ५ को सरकारको निकायलाई स्पष्ट जिम्मेदारी र अख्तियार सुम्पिने । विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिले यो काम गर्न सक्छ तर यो प्रभावकारी हुन यसको सचिवालय / कार्यसमितिलाई बढी योग्य कर्मचारी तथा वित्तीय सहयोग चाहिन्छ ।
- श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायहरुका विच नियमित रूपले संयुक्त कार्यक्रम समिक्षा बैठक गर्ने र स्थानीय निकाय र राष्ट्रिय योजना आयोग/स्थानीय विकास मंत्रालय/अर्थमंत्रालय का विच आगामी नीतिगत मामिलामा छलफलको आयोजना गर्ने ।
- श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायहरुमा संघ महासंघहरुसित सम्झौता वार्ताका लागि एउटा उपयुक्त मंचको स्थापना गर्नु पर्दछ ।
- विषयगत कार्यक्रम र बजेटका बारेमा विषयगत मंत्रालय र स्थानीय निकायका संघ महासंघहरुका वीच वार्ता पद्धति वहाल गर्ने,
- यी कार्यहरुमा सहयोग गर्न दाताहरुलाई उत्साहित गर्ने ।

#=&

;"rgf

k | OffnL

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले प्रावधान गरे बमोजिम अधिकांश जि.वि.स.हरुले सूचना प्रणाली खडा गर्ने, श्रोत नक्शा तैयार गर्ने र आवधिक योजना बनाउने काम थालिसकेका छन् । केही जि.वि.स.हरु र राष्ट्रिय योजना आयोग/स्थानीय विकास मंत्रालयमा भौगोलिक सूचना प्रणाली (जि.आइ.एस.) को स्थापना पनि भैसकेको छ । विषयगत शाखा कार्यालयहरुले जिल्ला स्तरीय सूचना खडा गर्दछन् । राष्ट्रिय योजना आयोगले सूचना संकलनको विशिष्ट खाका तैयार गरेको छ । तर, यत्तिका प्रयासहरुका बावजुद पनि सूचनाको अद्यावधिकताको अभाव र सूचना संकलनको तैयारी र उपयोगको व्यवस्थापनमा अपर्याप्त मानव

संसाधन लगायतका समस्याहरु यथावत रहेका छन् । सबै संकलित सूचनाहरु सजिलैसंग पाइनु पर्दछ र सूचनाको संप्रेषण पनि गर्नु पर्दछ । स्थानीय स्तरमा संकलन गरिएका सूचनालाई केन्द्रीय स्तरमा सुरक्षित राख्ने व्यवस्था पनि छैन ।

सिफारिस

श्री ५ को सरकारले स्थानीय निकाय सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको स्थापनामा अगुवाई गर्नु पर्दछ । यसका लागि, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले प्रस्ताव गरे बमोजिम जि.वि.स. स्तरमा सहयोग संयन्त्र र मानव संसाधनको खाँचो पर्दछ । यसले गर्दा

जि.वि.स.ले पनि आफु भन्दा तल्ला तहका स्थानीय निकायलाई उस्तै किशिमको सहयोग गर्न सक्दछ। श्री ५ को सरकार तथा स्थानीय निकायहरूका बीच तथ्याङ्कको नियमित आदान प्रदान हुनु पर्दछ। स्थानीय निकायका संघ महासंघहरूलाई सूचनाको विकास, व्यवस्थापन र संप्रेषण कार्यमा संलग्न गराउनु पर्दछ।

राष्ट्रिय स्तरमै एक संगठित स्थानीय निकाय सूचना प्रणालीको प्रारूप तैयार गर्न तथा प्रारम्भमा व्यवस्थापन गर्न पनि दातृसंस्थाहरूको सहयोग चाहिन्छ। केही दाताहरूले यसमा सहयोग गर्न थालेका छन्।

#=* =

kf/bzL{tf

/

pQ/bfloTj

कानूनी संरचना रहंदापनि शासनको कुनै पनि तहमा पारदर्शीता र उत्तरदायित्वको पालना भएको छैन। श्री ५ को सरकारको सुपरिवेक्षण, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली कमजोर छ। स्थानीय दलगत विभाजन तथा राजनीतिक स्वार्थ कहिलेकाँही यस विषयमाथि हावी हुनसक्दछ। त्यस्तै कमजोर नागरीक समाज संस्था र कमजोर प्रेसका कारण स्थानीय निकायलाई उत्तरदायी गराउन सकिएको छैन। स्थानीय निकायका प्रमुख कर्मचारीहरू पनि श्री ५ को सरकारले नियुक्त गरेको हुनाले स्थानीय निकायको कमजोर उत्तरदायित्वको केही जिम्मेदारी श्री ५ को सरकारले पनि वहन गर्नु पर्दछ।

सिफारिस

स्थानीय निकायको पारदर्शीता र उत्तरदायित्व बढाउन निम्न सिफारिसहरू गरिएका छन्।

- श्री ५ को सरकारले वित्तीय व्यवस्थापन एवं निर्णय प्रकृत्यामा सर्वाधिक पारदर्शीता र उत्तरदायित्व कायम गर्ने स्थानीय निकायलाई पुरस्कृत गर्नु पर्दछ,

- स्थानीय निकायका वित्तीय लेखापरिक्षण प्रतिवेदनहरूलाई सार्वजनिक गर्नु पर्दछ,
- स्थानीय निकायका पार्षद तथा कर्मचारीहरूलाई पारदर्शीता र उत्तरदायित्वका लाभहरूबारे जागृत गराउने,
- श्री ५ को सरकारले केन्द्रीय तहमा परामर्श तथा सुपरिवेक्षण प्रणालीलाई बलियो बनाउने,
- स्थानीय निकायलाई सक्दो बढि से बढि अख्तियार र वित्तीय श्रोत निक्षेपण गर्ने ताकि आफ्ना कार्यसम्पादन प्रति उनीहरूलाई पुरै उत्तरदायी बनाउन सकियोस,
- सरकार र दातृसंस्थाहरूकाविच प्रभावकारी समन्वयको पहल गर्ने,
- सरकार, राजनीतिदल, स्थानीय निकायका संघ महासंघहरू तथा नागरीक समाज संस्थाहरूका विच नियमित संवादको परिपाटी बसाल्ने, र
- सहभागितात्मक योजना तर्जुमा क्षमतालाई बढाउने।

#=(

;'kI/jJIfOf,

cg'udg

/

d"Nof+sg

केन्द्र र स्थानीय दुवै तहमा विकेन्द्रीकरण सुधार प्रकृत्याको अपर्याप्त सुपरिवेक्षण, अनुगमन, सूचना संप्रेषण तथा मुल्याङ्कन हुने गर्दछ। विकेन्द्रीकरणका क्षेत्रमा भइरहेका सुधारका बारेमा केन्द्रीय तहका निकायहरूलाई प्रयाप्त जानकारी नभएका कारण उनीहरू यसको विरोध गर्ने गर्दछन्। विकेन्द्रीकरणको प्रकृत्याको सुपरिवेक्षण, समन्वय र अनुगमन गर्ने संस्था, विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिले आफ्नो कार्यसमितिको स्थापना गरेर आफ्नो काम शुरु गरेको छ। तर आफ्नो स्थापनाको दुइ वर्ष वितिसक्दा पनि यसले खासै कुनै उपलब्धी हासिल गरेको छैन। स्थानीय विकास मंत्रालयको केही संलग्नता त छ तर विकेन्द्रीकरण सुधारलाई हाँकेर लानु भन्दा यसले

आफ्नो भूमिका विषयगत कार्यमा सिमित राखेको छ। राष्ट्रिय योजना आयोग र स्थानीय निकायका संघ महासंघहरूको भूमिका अस्पष्ट छ। आफ्ना सदस्य स्थानीय निकायहरूसित वृहद सम्पर्क भएका कारण स्थानीय निकायका संघ महासंघहरू सुशासन र विकेन्द्रीकरणको प्रवर्धन कार्यमा श्री ५ को सरकारका प्राकृतिक साभेदार हुन्।

सिफारिस

विकेन्द्रीकरण सुधार प्रकृत्याको प्रभावकारी अनुगमनका लागि विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिले एक सुपरिवेक्षण, अनुगमन तथा मुल्याङ्कन प्रणालीको स्थापना गर्नु पर्ने हुन्छ। यी तीन

क्षेत्रमा गरिने कार्य सर्वसामान्य व्यवहारमा चल्ने मान्यता बमोजिमनै गर्नु पर्दछ । तथापि केहि गर्ने पर्ने खास कुराहरुका बारेमा निम्न सिफारिस गरिएको छ ।

- नीति तथा विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन प्रकृयाको विकास गर्न विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिलाई कृयाशिल बनाउने,
- गा.वि.स.को क्षमता विकासमा सघाउन जि.वि.स.को अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण इकाइलाई बलियो बनाउने,
- सबै स्थानीय निकायहरुको सुपरिवेक्षण, अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि पारदर्शी एवं वस्तुनिष्ठ आधारको विकास गर्ने,

- आफ्नो अख्तियारको उपयोग गर्न नसक्ने वा दुरुपयोग गर्ने स्थानीय निकाय माथि कस्तो बन्देज लाउने हो सो कुराको निर्धारण गर्ने, र
- स्थानीय निकायको कृयाकलापको अनुगमन र मूल्याङ्कनमा स्थानीय निकायका संघ महासंघहरुलाई सघाउने ।

#=!) :yfgLo lgsfosf]] Ifdtf ljsf;

श्री ५ को सरकार, अन्तर्राष्ट्रिय गै.स.सं., स्थानीय निकायका संघ महासंघ, दातृसंस्था तथा पेशागत संस्थाहरु स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, सहभागितात्मक योजना तर्जुमा, महिला प्रतिनिधिहरुको सशक्तिकरण, संस्थागत व्यवस्थापन, स्थानीय निकायसूचना प्रणाली, सामाजिक परिचालन, लेखा प्रणाली तथा लैंगिक संवेदनशीलताका बारेमा अभिमुखीकरण र तालिम दिने काममा संलग्न छन् । स्थानीय निकायका संघ महासंघहरुको क्षमता विकास एक महत्वपूर्ण र चलिरहने कृयाकलाप हो तर, यी क्षमता विकास कार्यक्रमहरुका विच नसमन्वय छ न यी स्पष्टनै छन् । यी कार्यक्रमहरुको कुनै निश्चित आवधिक ढाँचा पनि छैन । यसले गर्दा यी कार्यक्रमहरुको प्रभावको अनुगमन र सुधारलाई कायम राख्न कठिन भएको छ । विकेन्द्रीकरण प्रकृयालाई

सघाउन केन्द्रीय तहका निकायको क्षमता विकास पनि हुन पाएको छैन ।

सिफारिस

स्थानीय निकायको क्षमता विकास कार्यक्रममा सुधार गर्न श्री ५ को सरकारले एउटा दीर्घकालिक क्षमता विकास रणनीतिको घोषणा गर्नु पर्दछ । तर, यस्तो रणनीतिको निर्माण गर्नु पूर्व सरकारले स्थानीय निकायको मानव संशाधन विकासका लागि दातृसंस्था तथा स्थानीय निकायका संघ महासंघहरु जस्ता अन्य सरोकारवालाहरु संग कसरी राम्ररी काम गर्न सकिन्छ सो को समिक्षा गर्नु पर्दछ । स्थानीय निकायको क्षमता विकास सरकारको विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन योजनाको एक प्रमुख अङ्ग हुनु आवश्यक छ । विकेन्द्रीकरण सुधारलाई सघाउन यस अन्तर्गत केन्द्रीय तहका संस्थाहरुको क्षमता विकास पनि पर्नु पर्दछ ।

#=!! of]hgf th{df / ;]jf cfk"lt{df gfu/Ls ;dfh / lghL lf]qsf] ;xeflutf

नवौं योजना र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले स्थानीय निकायको योजना तर्जुमा र सेवा आपूर्ति कार्यमा नागरीक समाज र निजी क्षेत्रको सहभागिताको प्रस्ताव र प्रावधान गरेको भएतापनि यिनीहरुको सहभागिता अबैध कमजोर र समन्वयविहिन छ । स्थानीय निकाय र गै.स.स.हरु आपसमा प्रभावकारी सहयोग जुटाउन असफल रहेका छन् । खासगरी निजी क्षेत्रको संलग्नता अत्यन्तै कम छ । उपभोक्ता समूह जस्ता धेरै नागरीक संस्थाहरुमा स्थानीय शक्ति सम्पन्न प्रभुत्व वर्ग हावी भएको छ । तल्लो स्थानीय स्तरका नागरीक समाज संस्थाहरु स्थानीय निकायसित संवाद गर्ने या यिनीहरुलाई प्रभावित गर्न सक्ने क्षमता अबैध राख्दैनन् । तर, सामाजिक परिचालन कार्यक्रमहरु

चलाइएका जिल्ला वा गाउँहरुमा खास गरी सदस्यतामा आधारित सामुदायिक संगठन जस्ता नागरीक समाज संस्थाहरुको क्षमता भने निकै बढेको छ । यी सामुदायिक संगठनहरुको स्थानीय निकायको श्रोत, कार्यक्रम र निर्णय प्रकृयामा पहुँच निकै बढेको छ । तर, यी अनुभवहरुको न कुनै राम्रो अभिलेख छ न सामाजिक परिचालनलाई कार्यक्रमको हुनै पर्ने रणनीतिका रुपमा अनुमोदननै गरिएको छ ।

सिफारिस

नागरीक समाज र निजी क्षेत्रको संलग्नताका अनुभवहरूलाई सबैभन्दा पहिले समिक्षा गर्नुपर्दछ र भविष्यमा उपयोगका लागि यसको उचित अभिलेख राख्नु पर्दछ । खासगरी विकास कृयाकलाप तथा सेवा आपूर्तिमा सामुदायिक सहभागितालाई सघाउन स्थानीय स्तरमा नागरीक समाजको संलग्नतालाई बढाउनु पर्दछ । गै.स.सं. र स्थानीय निकाय विच साभेदारी र समन्वय लाई सघाउनु पर्दछ । स्थानीय निकायको कृयाकलापमा उपभोक्ता समिति तथा सामुदायिक संगठनहरूको सहभागितालाई अझ बढि प्रोत्साहित गर्नु पर्दछ । यसका साथै कसरी उपभोक्ता

समितिका कामहरूको प्रभावकारिता बढाउन सकिन्छ, सो को जाँचबुझ पनि गर्नु पर्दछ । संभव भएसम्म निजी क्षेत्रको संलग्नतालाई पनि प्रोत्साहित गर्दै लानु पर्दछ ।

दातृसंस्थाले गै.स.सं.हरूलाई गरेको सहयोगको अभिप्राय योजना तर्जुमा र सेवा आपूर्तिमा स्थानीय निकायको भूमिकालाई घटाउनु पर्दछ, भन्ने हुनु हुँदैन । स्थानीय निकाय र गै.स.सं.का विच दोहरोपना र प्रतिस्पर्धालाई दुरुत्साहित गर्नु पर्दछ । कमसेकम, गै.स.सं.का कार्यक्रमहरूको जानकारी स्थानीय निकायलाई दिनै पर्दछ ।

#=!@

;dtf,

;xflutf

/

;zIQms/Of

समता, सहभागिता र सशक्तिकरणका लागि गतिलो नीति र कानूनी संरचना रहेको भएपनि तिनीहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन भने छैन । स्थानीय निकायको निर्णय प्रकृया वा उपभोक्ता समिति र सामुदायिक संगठनहरूमा खासगरी महिला एवं पिछडिएका समुदायको प्रभावी पहुँच देखिँदैन । महिला तथा पिछडिएका समुदायको सहभागितालाई हतोत्साहित गरिने व्यवहार सबै स्थानीय निकायहरूमा उस्तै छ । तर, सामुदायिक संगठन तथा सामाजिक परिचालनका आधारमा चलाइएका पि.डि.डि.पी. / एल.जी.पी. र यस.एन.भी. जस्ता कार्यक्रमहरूले उत्साहप्रद परिणाम देखाएका छन् । त्यस्तै, डानिडा सहयोग कार्यक्रमले जिल्लाका स्थानीय निकायका महिला प्रतिनिधिहरूको नेतृत्व क्षमताको विकास गरेपछि, यसको स्थानीय क्षेत्रमा महत्वपूर्ण प्रभाव परेको

छ । तथापि, निर्वाचित एवं मनोनित महिला तथा पिछडिएका समूहका सदस्यहरूको सशक्तिकरणका लागि उपलब्ध सहयोग अपर्याप्त रहेको छ ।

सिफारिस

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको प्रावधान बमोजिम यी विषयमा स्थानीय निकायले के गर्दैछ, भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नु पर्दछ । यसका लागि, यी उल्लेखित विषयमा स्थानीय सरकारले कसरी ध्यान पुः याएको छ, सो को अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ । उत्प्रेरणा कार्यक्रम तथा पुरस्कार तथा सजायको व्यवस्था गरेर स्थानीय निकायलाई यस क्षेत्रमा काम गर्न प्रोत्साहित गर्न सकिन्छ ।

#=!#

n}+lus

;dtf

नवौं योजनाले सम्पूर्ण विकास प्रयासहरूमा लैंगिक समताको अवधारणालाई समावेश गर्न निर्देशन गरेको छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले स्थानीय निकाय र उपभोक्ता समूहमा महिला प्रतिनिधित्वका लागि न्यूनतम संख्या निर्धारण गरेको छ । तर, स्थानीय निकायले लैंगिक समता प्रति संतोषप्रद ध्यान पुः याएको छैन । स्थानीय निकायले ऐनमा प्रावधान गरेबमोजिम उक्त विषयमा ध्यान पुः याएको नपुः याएको कुराको अनुगमन गर्ने काममा सरकार पनि असफल रहेको छ । वास्तवमा स्थानीय निकायसंग स्थानीय विकास मंत्रालय लगायतका सरकारी कार्यक्रमहरूको समन्वय भएको छैन । दातृ संस्थाका कार्यक्रमहरूले भने लैंगिक समतामा विशेष ध्यान पुः याउनुका साथै स्थानीय निकायसंग पनि तालमेल गरेका छन् । तर, यिनीहरूका कार्यक्रम

सिमित ठाउँमा मात्र लागु भएका छन् र यी कार्यक्रमहरूको सकारात्मक उपलब्धीको प्रयाप्त संप्रेषण र आदानप्रदान पनि भएको छैन । यसले गर्दा यस्ता सफल कार्यक्रमको पुनरावृत्ति हुने अवसर पनि बनेको छैन ।

सिफारिस

लैंगिक समतालाई स्थानीय निकायका सबै विकास कार्यक्रमहरूको एक अभिन्न अङ्ग बनाइनु पर्दछ । यसका लागि नियमित अनुगमन चाहिँन्छ, तथा सामाजिक परिचालन, चेतनाको विकास तथा महिला जागरण जस्ता सहयोगी सेवाहरूको सबै तहमा प्रवर्धन गर्नु पर्दछ । सरकारी सहयोगका कार्यक्रमहरूको स्थानीय निकायसित पूर्ण समन्वय गर्नु पर्दछ र

#=!\$

u/LjL

lgjf/Of

अस्पष्ट जिम्मेदारी र सिमित वित्तीय श्रोतका कारण गरीबी निवारणमा स्थानीय निकायको सफलता पनि सिमित रहेको छ । नीति निर्माणमा गरीबी निवारण र विकेन्द्रीकरण पुर्ण रूपमा जोडिएका छैनन् । ऐनले स्थानीय निकायलाई योजना तर्जुमा गर्दा गरीबी निवारणलाई ध्यानमा राख्नु पर्ने भनेतापनि यो अनिवार्य कानूनी आवश्यकता भित्र राखिएको छैन । त्यसैले स्थानीय निकायलाई यस सम्बन्धमा कुनै कर छैन । सरकारका गरीबी निवारण कार्यक्रमहरू सोभै श्री ५ को सरकारका शाखा कार्यालय मार्फत संचालन गरिने हुंदा श्री ५ को सरकारका गरीबी निवारण सम्बन्धी चासोहरू स्थानीय निकायलाई प्रयाप्त मात्रामा संचारित भएका छैनन् । दातृसंस्थाहरूले सघाएका गरीबी निवारण सम्बन्धी सकारात्मक परिणामहरू तर्फ पनि यथेष्ट ध्यान पु-याइएको छैन । उदाहरणका लागि पि.डि.डि.पी. को अनुभवमा के देखिन्छ भने श्रोतको उपलब्धता, प्रभावकारी छलफल र सामाजिक परिचालनको प्रयास भएमा स्थानीय निकाय र सामुदायिक संगठनहरू सामुदायिक तहमा गरीबी निवारण गर्न सक्षम छन् ।

सिफारिस

सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष के देखिन्छ भने विकेन्द्रीकरणको माध्यमले गरीबी निवारण गर्नका निमित्त उपयुक्त राष्ट्रिय नीति एवं रणनीतिको निर्माण आवश्यक छ । यसो गर्दा भेटिएका सकारात्मक अनुभव तथा बाधाहरूको विश्लेषणका पाठहरूलाई

नीति निर्माणको प्राथमिक आधार बनाइनु पर्दछ । उल्लेखित राष्ट्रिय गरीबी निवारण नीतिमा स्थानीय निकाय, दातृसंस्था, नागरीक समाज र निजीक्षेत्रको भूमिका स्पष्ट हुनु पर्दछ । गरीबी विरुद्धको लडाइमा स्थानीय निकाय एक प्रमुख साभेदार बन्न सक्दछ । गरीबी निवारणमा स्थानीय निकायलाई सघाउन सरकारले थप श्रोत उपलब्ध गराउनु पर्दछ, सामाजिक परिचालनलाई प्रोत्साहित गर्नु पर्दछ र स्थानीय सामुदायिक संगठन र निजी क्षेत्रको संलग्नतालाई प्रोत्साहित गर्नु पर्दछ । विकेन्द्रीकरण र गरीबी निवारणका विच सोभो सम्बन्ध स्थापनाकालागि वित्तीय विकेन्द्रीकरण एक पूर्वशर्त हो ।

गरीबी निवारणका लागि स्थानीय श्रोत जुटाउन स्थानीय निकाय र सामुदायिक संगठनले चलाएका सामाजिक परिचालनका कृयाकलापहरूबाट सिकेका पाठहरू राष्ट्रिय स्तरमै लागु गर्नु पर्छ । सामुदायिक संगठनहरूको विकासका लागि यिनीलाई कानूनी मान्यता दिनु पर्दछ । स्थानीय टू टू कोष जस्ता कार्यक्रमलाई निरंतर सहयोग चाहिन्छ । गरीबी निवारणका लागि परिचालन गरिएका श्रोतहरूलाई संचित गरी त्यसलाई स्थानीय निकाय मार्फत प्रवाह गर्नु पर्दछ । सांसद कोष, दातृसंस्था तथा स्थानीय निकायको कोषलाई मिलाएर राष्ट्रिय गरीबी निवारणकोषको स्थापना गर्न सकिन्छ ।

#=!%=

u | fdL0f

hgtnfnfO{

;]jf

cflk"lt{

नवौं योजनामा ग्रामीण क्षेत्रमा प्रदान गरिने सेवामा सुधारलाई प्राथमिकता दिइएको छ । अधिकांश विषयगत कार्यालय र दातृसंस्थाका कार्यक्रमहरू ग्रामीण क्षेत्रमै चलाइएका छन् । ग्रामीण जनतालाई सेवा प्रदान गर्दा स्थानीय निकाय, श्री ५ को सरकार र स्थानीय विकास मंत्रालयका अधिकांश कार्यक्रमहरूको ध्यान भौतिक पूर्वाधारहरूको निर्माणमा केन्द्रित हुने गर्दछ भने दातृसंस्थाका कार्यक्रमहरूले क्षमता विकास, जनचेतना विकास, जनसहभागिता र सशक्तिकरण पट्टि नै विशेष ध्यान दिएका हुन्छन् । तर यी कार्यक्रमहरूका बीच पर्याप्त समन्वयको अभाव देखिन्छ ।

भइरहने र सामाजिक र मानव विकास पक्ष तर्फ पर्याप्त ध्यान नपुग्ने देखिन्छ । दातृ सहयोगका कार्यक्रमहरूले स्थानीय सामाजिक, आर्थिक र भौतिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रमहरूको संचालन स्थानीय निकायको श्रोत र सामाजिक परिचालन मार्फतसंयुक्त स्वामित्वमा सफलतापूर्वक गर्न सकिंदो रहेछ भन्ने देखाउँछन् ।

सरकार र स्थानीय निकायको ध्यान अझ केही कालसम्म भौतिक पूर्वाधार निर्माण तर्फनै केन्द्रित

सिफारिस

ग्रामीण समुदायमा सेवा आपूर्ति बढाउन निम्न सिफारिसहरु गरिएका छन् ।

- दातृसंस्थाले श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायलाई ग्रामीण क्षेत्रमा प्रदान गरिने सेवामा सुधारका लागि मद्दत गर्न आफ्नो कार्यक्रममा जनचेतना, क्षमता विकास जस्ता “ सफ्ट वेयर” पक्षहरु समावेश गर्नु पर्दछ,

- सरकारले स्थानीय निकायलाई ग्रामीण सेवा आपूर्ति सुधार जस्ता कार्यक्रमहरुको तर्जुमा गर्न सहयोग गर्नुपर्छ,
- सरकार र खासगरी स्थानीय विकास मंत्रालयले आफ्ना कार्यक्रमहरु स्थानीय निकायसित समन्वय राखी चलाउनु पर्दछ,
- सरकार, स्थानीय निकाय, गै.स.सं., नागरीक समाज, निजी क्षेत्र र दाताहरुका अनुभवहरुको अभिलेख राख्ने, संप्रेषण गर्ने तथा अन्य ठाउँमा पनि परिक्षण गर्ने प्रयास गर्नु पर्छ ।

#=!^= ljs]Gb | Ls/Ofdf bft[;+:yfsf] ;+nUgtf

विकेन्द्रीकरण क्षेत्रमा दातृसंस्थाहरुको सहयोग नीतिगत पहल, कानूनी सुधार, क्षमता प्रवर्धन, वित्तीय विकेन्द्रीकरण, स्थानीय निकायको क्षमता विकास, सहभागितात्मक योजना तर्जुमा र गरीबी निवारण तर्फ निर्देशित हुने गरेको छ । दातृसंस्थाका कार्यक्रमहरु सामान्यतया श्री ५ को सरकारको विकेन्द्रीकरण नीतिका उद्देश्यहरु संग मिल्दछन् । तर, सरकारका नीति एवं रणनीतिहरुको बनोट यतिविधि फराकिलो रहने गर्दछ कि दातृसंस्थाका कार्यक्रमहरु यो संरचना भित्र बाँझिन्छन् भन्ने कुराको कल्पना नै गर्न सकिदैन । दातृसंस्थाको सहयोगको सफलता राम्रो समन्वय, परिपुरक कार्यक्रम, उपलब्धी एवं नतीजाहरुको संप्रेषण तथा दिगो कार्यक्रमको प्रारुपहरुमा गहिरो गरी निर्भर गर्दछ ।

समन्वय : सबै कार्यक्रमहरुका विच समन्वय हुनुपर्दछ भन्ने स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनमा प्रावधान रहेपनि विकेन्द्रीकरणको एक प्रमुख समस्या भनेकै विकेन्द्रीकरणमा संलग्न विभिन्न निकायहरुका विच समन्वयको अभाव हो । केन्द्रीय स्तरमा दातृसंस्थाहरु, एक अर्काका कार्यक्रम क्षेत्रको भ्रमण तथा अनुभवहरुको आदान प्रदान गरेर एक अर्कालाई सुचित गर्ने हुँदा उनीहरुको कार्यक्रमहरुका विच प्रायः राम्रो समन्वय हुने गर्दछ । तर, दातृसंस्थाका कार्यक्रमसित सरकारको समन्वय भने हुने गर्दैन ।

श्री ५ को सरकारले विकेन्द्रीकरणमा दातृसंस्थाको संलग्नता बढाउन आवश्यक प्राथमिकता क्षेत्रको पहिचान इत्यादिका लागि अनुकूल मार्गदर्शन तैयार गर्न बाँकी नै छ । यसले गर्दा दातृसंस्थाका कार्यक्रमहरु चारो छरे जस्ता भएका छन् । कुनै एउटै राष्ट्रिय संस्थालाई समन्वयको अधिकार नदिएकोले पनि प्रभावकारी समन्वय हुन पाएको छैन । यसले गर्दा पनि विभिन्न केन्द्रीय निकायहरुका विच दातृसहयोगका लागि हानाथाप भइरहेको छ ।

समन्वयको अभावले गर्दा श्री ५ को सरकारले दाताहरुमाथि सहयोगको शर्त निर्धारण गर्ने र कार्यक्रममा आफै सोभै रकम लगाउने गरेको आरोप लगाइरहेको छ । उता दातृसंस्थाहरु श्री ५ को सरकारमाथि कर्मचारीतन्त्र अत्यधिक हावी भएको र कार्यसम्पादन पनि न्यून रहने गरेको प्रत्यारोप गर्दछन् । विडंबना कस्तो छ भने ती सरकारी निकायहरुनै स्थानीय निकाय मार्फत कार्यक्रम संचालन गर्न अनिच्छा देखाउँछन् जस्का कार्यक्रमहरु (सडक, सिंचाई र वन) मा दातृसंस्थाहरुको सर्वाधिक लगानी छ ।

दातृसंस्थाहरुका कार्यक्रम विच आपसी यौगिक प्रभाव, दोहोरोपना र विरोधाभास : दातृसंस्थाका कार्यक्रमहरुको समिक्षा गर्दा उनीहरुका कार्यक्रमहरुका विचमा कुनै दोहोरोपना र विरोधाभास देखिएन । दातृसंस्थाका कार्यक्रमले एक आपसमा यौगिक प्रभावउत्पन्न गरेका छन् । स्थानीय निकायको क्षमता विकास गर्ने कार्यक्रमहरुले स्थानीय निकायको सेवा प्रदान गर्ने दक्षता र योग्यतालाई बढाएका छन् । तर दातृसहयोगलाई परिचालन गर्ने राष्ट्रिय संरचनाको अभावमा दातृसंस्थाहरु विना कुनै आवश्यकता आ-आफ्ना तरिका र रणनीति अनुसार वेग्ला वेग्लै प्रयोगमा लागेका छन् ।

दातृसंस्थाका कार्यक्रमका नतिजाहरुको संप्रेषण : दातृसंस्थाहरुले आफ्ना प्रतिवेदनहरुको आदान प्रदान, समिक्षा बैठक एवं गोष्ठीहरुको आयोजना गरी एक अर्कालाई आफ्ना गतिविधी र प्राथमिकता बारे सूचित गर्ने गर्दछन् । आफ्ना अनुभवहरुको आदानप्रदान गर्न स्थानीय निकायका सदस्यहरुको लागि यिनीहरु अध्ययन भ्रमणको पनि आयोजना गर्ने गर्दछन् । सरकारी कर्मचारीहरुका अनुभवहरुको आदान प्रदान गर्न पनि यस्तै कुनै संयन्त्र हुनु आवश्यक छ । तर, सम्बन्धित कार्यक्रममा प्रत्यक्ष संलग्न नभएका स्थानीय निकायहरुलाई दातृसंस्थाका कार्यक्रमहरु विरलै संप्रेषण

गरिन्छन् । यसका साथै, अलि फराकिलो किसिम संग कार्यक्रमको नतीजा र परिणामहरूको संप्रेषण गर्ने कुनै संस्थागत व्यवस्था पनि छैन । फलस्वरूप, एकापट्टि सरकारी निकायहरूमा दातृसंस्थाका अनुभवलाई “ आत्मतुष्टि ” भनी होच्याउने प्रवृत्ति देखिन्छ भने अर्को पट्टि दातृसंस्थाले आफ्ना योगदानलाई प्रायः वेवास्ता गरेको गुनासो पोख्ने गरेको पाइन्छ । धेरै राम्रा अनुभव र सिकाइहरू त्यसै थाहै नपाएर जान्छन् ।

दातृसंस्थाका कार्यक्रमहरूको दिगोपना : कार्यक्रमको दिगोपना धेरै कुराहरूमा निर्भर गर्दछ । जस्तै, स्वामित्वभावलाई प्रोत्साहित गर्न संयुक्त रूपमा कार्यक्रमको तैयारी, आपसी भूमिका र जिम्मेदारीको स्पष्टता तथा कार्यक्रममा आफ्नो संलग्नता घटाउँदै लाने चरणबद्ध व्यवस्था । उपभोक्ताले पनि लगानी गरेको छ र उसलाई कार्यक्रमबारे पुरा जानकारी पनि छ भने दिगोपना निकै बढ्दछ । शिक्षाले “ आफ्नो समुदायको विकास आफै गर्नु पर्दछ ” भन्ने चेतनाको अभिवृद्धि गर्ने र सक्षमता बढाउने हुँदा, दिगोपनाको लागि शिक्षाको ठूलो महत्व छ । लाभान्वित समूहको सहभागिताको पनि उत्तिकै महत्व छ र सामाजिक परिचालनले यसमा मद्दत गर्दछ । समिक्षा गरिएका सबै दातृसंस्थाका कार्यक्रमहरूमा दिगोपनाको अंश राम्रै देखियो । तर केही कार्यक्रमहरूमा भने दाताहरूको संलग्नता घटाउँदै लाने व्यवस्थाको अभाव पाइयो ।

सिफारिस

विकेन्द्रीकरण प्रकृत्यामा दातृसंस्थाको समुचित सहयोग जुटाउनका लागि एउटै राष्ट्रिय संस्थालाई अगुवा भूमिका निर्वाह गर्न दिनुपर्दछ । दातृसंस्थाको संलग्नताका लागि प्राथमिकता क्षेत्रहरू पहिचान गरिने सरकारको विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन योजनामा निम्न सिफारिसहरू समावेश गर्नु पर्दछ । (अनुच्छेद ३.१)

हेर्नुस १) उल्लेखित योजनाको कार्यान्वयनको अनुगमन पनि उत्तिकै जरुरी छ ।

सरकारले दातृसंस्था, श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायका संघ/महासंघहरू रहेको एक संयुक्त विकेन्द्रीकरण मंचको स्थापना गर्नु पर्दछ । यस्तो मंचले कार्यक्रमको परिपूरकता र दिगोपना जस्ता दातृसंस्थाका कार्यक्रमका मुद्दाहरूका बारे छलफल गर्नेछ । आफ्ना कार्यक्रम तथा उपलब्धी सम्बन्धी जानकारीको आदान प्रदान गर्न पनि दातृसंस्थाहरूले यो मंचको उपयोग गर्न सक्दछन् ।

विकेन्द्रीकरणलाई सहयोग गर्ने दातृसंस्थाहरूले आफ्ना विषयगत कार्यक्रमहरू विकेन्द्रीकृत शासनको लक्ष र प्रकृत्या अनुकूल संचालित छन भन्ने कुरा निश्चित गर्नु पर्दछ तथा आफ्ना नेपाली पक्षलाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको आदर गर्न र यसका प्रावधान वमोजिम चल्न मार्गदर्शन गर्नु पर्दछ । दातृसंस्थाहरूले स्थानीय निकायका संघ/महासंघ जस्ता संस्थाहरूलाई विकेन्द्रीकरणका अनुभवहरूको संप्रेषण गर्न प्रकाशनहरू निकाल्न सहयोग गर्नुपर्दछ । सरकार, दातृसंस्था र स्थानीय निकायका संघ/महासंघहरूको एक संयुक्त मुखपत्र पनि प्रकाशन गर्नु पर्दछ ।

दातृसंस्थाका कार्यक्रमहरूको दिगोपना बढाउन दातृसंस्थाको सहायतालाई क्रमशः घटाउँदै लाने सम्बन्धमा नेपाली पक्षको समेत सहमतिमा एक ठोस नीति बनाउनु पर्दछ । यसका लागि शुरुदेखिनै सहलगानीको प्रावधान राख्नुका साथै लक्षित लाभान्वित समूहको सहभागितामा कार्यक्रमहरूको नियमित अनुगमन गर्ने र आवश्यक परेमा संशोधन समेत गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

#=!& t'Gt} yfNg'kg]{ sfdsf tLg k|d'v If]qx?

विकेन्द्रीकरण सुधारलाई सघाउन यस समिक्षाले आवश्यक गतिविधी संचालन गर्नु पर्ने थुप्रै क्षेत्रहरूको पहिचान गरेको छ । निम्न तीन प्रमुख क्षेत्रहरू भने अत्यधिक महत्वका छन् र यी क्षेत्रमा तुरुन्तै काम थाल्नु पर्ने देखिन्छ ।

प्रमुख क्षेत्र नं. १

विकेन्द्रीकरण सुधारका लागि एक कार्यान्वयन योजनाको प्रारूप तैयार गर्ने (अनुच्छेद ३.१ हेर्नुस)

विकेन्द्रीकरण र गरीबी निवारणको साझा लक्ष्य प्राप्तमा संगै मिलेर काम गर्नका लागि यो योजना सबै प्रमुख सरोकारवालाहरूलाई चाहिन्छ ।

प्रमुख क्षेत्र नं. २

एक उपयुक्त स्थानीय निकाय वित्तीय प्रणालीको विकास गर्ने (अनुच्छेद ३.४ हेर्नुस)

प्रभावकारी विकेन्द्रीकरणको निम्ति प्रभावकारी वित्तीय विकेन्द्रीकरण एक पूर्वशर्त हो ।

प्रमुख क्षेत्र नं. ३

#=!* ljs]Gb | Ls/Ofsf] k | ultsf] n]vfhf]vfsf] nflu k | :tfljt ;"rs k | OffnL _____

विकेन्द्रीकरण प्रकृयाका आवश्यकताहरूको पहिचान गर्न तथा यसको प्रगतिको अनुगमन गर्न श्री ५ को सरकार, दातृसंस्था तथा प्रमुख सरोकारवालाहरूलाई विकेन्द्रीकरण सूचक प्रणालीले एक व्यावहारिक ज्याबल प्रदान गर्दछ । यस्तो प्रणालीको विकास र सफल उपयोग अन्य ठाउँहरूमा भइसकेको पनि छ । वि.सं. २०५४-५६ को अर्वाधमा विश्व बैंकले डेनमार्कको स्थानीय सरकारहरूको राष्ट्रिय संगठन (नालाद) लाई अफ्रिकाका ६ वटा देशहरूमा वित्तीय विकेन्द्रीकरणबारे एक वृहद अध्ययनको जिम्मा लगाएको थियो । उक्त अध्ययनले विकसित गरेको सूचक प्रणाली अन्तर्गत निम्न ७ वटा आधारभूत सूचकहरू छन् : (१) केन्द्रीय सरकारी नीति, (२) कानूनी संरचना, (३) वित्तीय दिगोपना, (४) संस्थागत ढाँचा, (५) पूर्वाधार एवं सेवा आपूर्तिको कार्यप्रगति र दिगोपना, (६) जिम्मेदारीको तुलनामा संचालन क्षमता, र (७) स्थानीय जनता प्रति जवाफदेही । यसका साथै अन्य थुप्रै उपसूचकहरूपनि छन् । यी सूचकहरूको लब्धाङ्कलाई पूर्व निश्चित गणनाको आधारमा आवधिक किसिमले जोडन पनि सकिन्छ । यसबाट विभिन्न वर्षमा विकेन्द्रीकरणको सुधारको प्रगति कस्तो छ भन्ने कुरा पत्ता लाग्न सकिन्छ ।

दातृसंस्थाको संलग्नतालाई समन्वय गर्ने (अनुच्छेद ३.१६ र ३.१८ हेर्नुस)

प्रभावकारी विकेन्द्रीकरणका लागि कार्यान्वयन योजनाको संरचना भित्र पूर्ण संयोजित दातृसहयोग आवश्यक छ तथा यसका लागि सूचकमा आधारित अनुगमन प्रणालीको नियमित उपयोग एक महत्वपूर्ण ज्याबल हुन सक्दछ ।

सबै सरोकारवालाहरू सित परामर्श गरी नेपालको लागि उपयुक्त मोडेल (प्रणाली) को विकास गर्नु पर्दछ । यस समिक्षाका लागि बनाइएका १६ वटा सूचकहरूबाट विकेन्द्रीकरणको प्रगतिको लेखाजोखा शुरु गर्न सकिन्छ । प्रत्येक सूचकले जनाउने क्षेत्र वा विषयवस्तु भित्र विकेन्द्रीकरण प्रकृयाको अवस्था र आवश्यकताको स्पष्ट पहिचान गर्न यस मोडेलले नीति निर्माता, विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति, दातृसंस्था तथा अन्य सरोकारवालाहरूलाई मद्दत गर्दछ । विकेन्द्रीकरणको नियमित समिक्षाले श्री ५ को सरकार र दातृसंस्थाहरूका विचको सूचना एवं संचारमा सुधार ल्याउन मद्दत गर्दछ ।

यस मोडेलको माध्यमले यदि नियमित (जस्तै हरेक दुई वर्षमा) समिक्षा गर्ने हो भने यसले विकेन्द्रीकरण प्रकृयामा भएको प्रगतिको स्पष्ट चित्र बनाउन मद्दत गर्दछ । यसका आधारमा कुन नीतिगत उद्देश्य पुरा भए भएन सो को मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । अन्त्यमा, यो मोडेल युरोप र अफ्रिकामा उपयोग भइरहेकोले नेपालमा विकेन्द्रीकरणको प्रगतिलाई अन्य मूलुक संग दाँज्न पनि संभव हुन्छ ।

जिल्ला विकास समिति महासंघ नेपाल

कुमारीस्थान, कोपुण्डोल, ललितपुर

फोन नं. : ५२४७९८, ५२८८९९, ५२४९०९

फ्याक्स नं. : ९७७-९-५२४७९८

ई-मेल : addc@wlink.com.np

addcn@wlink.com.np

नेपालमा विकेन्द्रीकरण : संभावना र चुनौतिहरु शीर्षकको यो पुस्तक (नीतिपत्र) ले श्री ५ को सरकार र दातृसंस्थाहरुको संयुक्त विकेन्द्रीकरण समिक्षाको मूल प्रतिवेदनका प्रमुख निस्कर्ष एवं सिफारिसहरुलाई छोटकरीमा प्रस्तुत गरेको छ । यस समिक्षाको उद्देश्य नेपालमा विकेन्द्रीकरणको अवस्था पत्ता लगाउनु तथा यसको सुधार प्रकृत्यालाई अपेक्षित गति दिन चाल्नु पर्ने आवश्यक कदमहरुको सिफारिस गर्नु हो । यसका लागि प्रतिवेदनले निम्न प्रमुख तीन क्षेत्रहरुमा यथाशिघ्र कामहरु सिफारिस गरेको छ ।

प्रमुख क्षेत्र १: विकेन्द्रीकरण कार्ययोजना

नेपालमा विकेन्द्रीकरण सुधारका लागि आवश्यक प्रयास निश्चित गर्न तथा यसको सफलताको मूल्यांकन गर्न एउटा निश्चित समयावधि तोकिएको कार्ययोजना नबनाई भएको छैन । यस्तो योजनाले निम्न कार्यहरू कसरी गर्ने भन्ने बताउँछ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन सित वाभिएका विषयगत ऐनहरूको संशोधन, दोहोरोपना र स्थानीय निकायका निक्षेपित कार्यहरूमा हस्तक्षेप हुन नदिन श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायका कार्यहरूको सिमांकन, स्थानीय निकायको वर्तमान संरचनाको समिक्षा, विकेन्द्रीकृत वित्तीय प्रणालीको विकास, सरकारी संस्था एवं निकायहरूका विच यौगिक सम्बन्धको स्थापना, गतिलो वित्तीय सुपरिवेक्षण एवं अनुगमन प्रणालीको प्रारूपको तैयारी, विषयगत मन्त्रालयहरूसित सहयोग एवं साभेदारीको विकास, श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायका बीच नियमित संवादको परिपाटी, ऐनले प्रावधान गरेको स्थानीय लोकसेवाको व्यवस्था, स्थानीय निकायका प्रतिनिधिहरूको शासन क्षमताको विकास, तथा विकेन्द्रीकरण सम्बन्धी निर्णयहरूमा स्थानीय निकायका संघ महासंघहरूको एक साभेदार एवं सरोकारवालाका रूपमा संलग्नता ।

प्रमुख क्षेत्र २ : स्थानीय निकाय वित्तीय व्यवस्था

प्रभावकारी विकेन्द्रीकरण एवं गरीबी निवारणका लागि वित्तीय विकेन्द्रीकरण एक पूर्वशर्त हो । वित्तीय विकेन्द्रीकरणमा सुधारका लागि निम्न प्रारम्भिक कदमहरू चाल्नु पर्ने सिफारिस गरिएको छ । स्थानीय निकायका कामहरूको स्पष्ट किटान र खर्चको हिसाव गर्ने, स्थानीय निकायका आफ्नै राजस्व एवं लगानीको विद्यमान स्थितिको समिक्षा गर्ने, राष्ट्रिय बजेटमा स्थानीय निकायलाई छुट्याइने रकममा वृद्धि, स्थानीय निकायको बजेट वर्गीकरण र लेखाव्यवस्था सम्बन्धी एक नयाँ राष्ट्रिय प्रणालीको प्रारूप बनाउने, स्थानीय निकाय सम्बन्धी वित्तीय “ डेटावेश ” को स्थापना गर्ने, गरीब जिल्लाहरूको वित्तीय श्रोत बढाउने, तथा स्थानीय निकायहरूको वित्तीय व्यवस्थापन, लेखापरिक्षण एवं राजस्व बढाउने क्षमतालाई सुदृढ गर्ने ।

प्रमुख क्षेत्र ३ : दातृसंस्थाहरूसित समन्वय

प्रभावकारी विकेन्द्रीकरणका निमित्त दातृसंस्थाहरूसित राम्रो समन्वय राख्नुपर्दछ । विकेन्द्रीकरण कार्ययोजना बनेका खण्डमा समन्वय गर्न सजिलो पर्दछ । साथै, आफ्ना सहयोग कार्यक्रमहरूका प्रमुख मुद्दाहरूमा छलफल गर्न तथा एक अर्काको योगदानको संयुक्त समिक्षा गर्नका लागि श्री ५ को सरकार, दातृसंस्था तथा अन्य सरोकारवालाहरूको संलग्नता रहेको एक मंचको स्थापना गर्नु पर्दछ । यसको स्थापना गर्न कुनै एक राष्ट्रिय संस्थालाई जिम्मेवारी सुम्पिनु पर्दछ । विकेन्द्रीकरण प्रकृयाको स्थिति आवश्यकता एवं उपलब्धीहरूको अनुगमन गर्न सबै सरोकारवालाहरूका लागि एक “ विकेन्द्रीकरण अनुगमन प्रणाली ” को विकास गर्नु पर्दछ । यस्तो “ नमूना ” को आधारमा गरिने समिक्षाले आ-आफ्ना कार्ययोजना तैयार गर्नका लागि श्री ५ को सरकार, दातृसंस्था र अन्य सरोकारवालाहरूलाई आपसमा संचार बढाउन मद्दत गर्दछ ।